

N j i v a

I./13.—14.

23./VII. 1921.

STEFAN SAGADIN:

Naša ustava.

I.

Na dan petstotriintriidesete obletnice tužnega Vidovdana, ki je razgrnil mrak 400letnega suženjstva nad srbskim narodom in odprl za več ko tristo let Turkom pot v hrvatske in slovenske zemlje, izglasovana je ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Od 419 poslancev jih je glasovalo za ustavo 223, proti 35. Poslanci Radićeve stranke, Narodni klub in Jugoslovanski klub, torej skoro vsi Hrvati in največja slovenska stranka, so pobegli poprej, odnosno sploh niso prišli v konstituanto.

Srbi so robovali Turkom fizično, ni pa klonil njihov duh. Od potomcev Kosovskih junakov, ki so padli v borbi za svobodo domovine, prenašal se je spomin na Kosovo v narodni pesmi od roda do roda, od stoletja do stoletja, se večal in jačal, in končno pretvoril celo dušo naroda... In ko je ob izteku osemnajstega v devetnajsti vek stresel na evropskem zapadu francoski narod s sebe verige in dal Evropi novo svobodo, vstal je tudi na Balkanu Črni Juri in za njim Miloš Obrenović. Ves narod je šel za njima. Osveta za Kosovo, Vidovdan Svobode sta šla pred njima kakor plamen pred Izraelci. Ni šlo gladko. Po Kumanovem je prišla albanska Golgota. Toda *vera* je bila v narodu, duh svobode je bil v njem, in to je ustvarilo Kajmakčalan!

Hrvati in Slovenci smo robovali Madžarom in Nemcem, toda bolj duševno kot fizično. To suženjstvo je iztrgalo iz src Slovencev poslednjo misel na Samovo carstvo, v Hrvatih pa pobleđilo spomin na Tomislava in Zvonimira in Zrinskega. Evropski požar, ki se je zanetil ob srbski veri v narodno osvobojenje in po petih letih strahote ob srbskem junaštvu na Kajmakčalanu začel rušiti avstro-madžarsko in nemško cesarstvo, osvetlil je za trenutek duhove Hrvatov in Slovencev. V tem trenutku smo spoznali, da smo eno s Srbi, našli smo pot v Beograd in ustvarili novo državo, kraljevino Srbov, *Hrvatov* in *Slovencev*, na njen prestol pa postavili vnuka Črnega Jurija. Prvi december 1918 je za Hrvate in Slovence pravi lucidum intervallum. Kajti, ko so utrnili poslednji žari evropskega požarja, je padel zopet mrak... Tisočletno robovanje Nemcem in Madžarom nam je vzelo večo v samega sebe. Ko je klical Gospodovski zvon, je pokazala večina naroda v zibeljki Slovenstva vso nagoto svoje «robske duše». In ko se je v Beogradu dograjevala ustava kraljevine Srbov, *Hrvatov* in *Slovencev*, so zastop-

niki večine hrvatskega naroda proslavljali razorno delo Stjepana Radića, zastopniki večine slovenskega naroda pa svoj eksodus iz konstituante svojim volilcem tolmačili kot delo narodnega junaštva! Je-li to duh «Stare Pravde»?

Na majdanu so ostali Srbi. Skoro do zadnjega. Ne da bi branili svoje predpravice, ki jim jih naj ustava zagotovi, ne da bi hoteli s svojim glasovanjem sebi ustvarjati kake privilegije. Enakost pravic in dolžnosti zajamčuje ustava Hrvatom in Slovencem ravno tako kakor Srbom. Na nedostatkih državne uprave pa trpe v Srbiji mnogo huje kakor na Hrvaškem in v Sloveniji. Kje je vzrok?

Veličina narodova se pokaže v velikih momentih. Hrvati in Slovenci — čast onim, ki so izvzeti! — pa smo se pokazali v velikem momentu malenkosten rod. Tisočletno duševno suženjstvo nam je še v krvi.

II.

Sprejetje ustave je za decemborskimi akti drugi najvažnejši moment v skupnem državnem življenju Srbov, Hrvatov in Slovencev. V decemborskih aktih smo našo državo ustvarili, z ustavo smo jo zdaj definitivno na znotraj uredili. Z izglasovanjem ustave smo vzeli slovo od one fatalne «privremenosti», ki je mučila naše državno življenje poltretje leto.

Ozrmo se sedaj na kratek historijat postanka te ustave.

V decemborskih aktih je vladi, ki se je imela sestaviti, naložena dolžnost, da v prehodni dobi «ustvari pogoje za končno organizacijo naše države in v to svrhu posebe, da pripravi konstituantu, ki naj bi se sestala najpozneje šest mesecev po sklenjenem miru». Vlada se je tej nalogi odzvala tako, da se je ustanovilo posebno ministrstvo «za pripravo ustavotvorne skupščine in izjednačenje zakonov».

Čitali so se tu in tam očitki, posebno na račun prvega ministra tega ministrstva, dr. Alberta Kramerja, češ, da ni vestno vršil svoje naloge in ni nič «pripravil». To je velika krivica. Pozablja se, pod kakšnimi okolnostmi se je prve mesece moralo delati v Beogradu, ko ni bilo niti prostorov, niti mize, ne stolcev, kamoli kakih znanstvenih pripomočkov, strokovne literature. Pošto pa so prenašali kurirji. Ko so se premagale te prve težkoče, se je smatralo, povsem pravilno, za potrebno, da se pribavi ustavno gradivo. V državi sami ni nič manj kot šest pravnih sistemov; vsi tozadevni zakoni so se morali zbrati in posamezne institucije podvreči primerjalnemu studiju. Morale so se nato zbrati ustave, zakoni in zakonski načrti drugih držav, in istotako za vsak problem, katerih, kakor je pokazala ustavna debata, ni baš malo, zbrati primerjalno gradivo. Kajti cilj je moral biti, da se poslužimo pri gradnji naše ustave vsega, kar je znanost proučila in kar se je drugod v praksi kot najboljše preizkusilo, seveda povsod z ozirom na posebne prilike, ki vladajo v naši državi.

Ko je bilo to prilično pripravljeno, in ko je že bil tudi izdelan načrt volilnega reda in zbrano potrebno statistično gradivo, imela se je sklicati enketa, sestavljena iz sorazmernega števila predstavnikov vseh

parlamentarnih skupin, da se izmenjajo misli in pogledi o glavnih problemih bodoče ustave. Na taki podlagi bi se šele moglo pristopiti izdelanju ustavnega načrta z eventualnimi varijantami, kjer se politični nazori razidejo. Tak ustavni načrt, objavljen pravočasno pred volitvami, in podvržen javni, posebno strokovnjaški kritiki, bi nudil obenem potrebno platformo za volilni boj.

Toda, baš ko se je hotelo razposlati pozive na parlamentarne grupe, da odrede svoje člane v enketo, padlo je ministrstvo Davidović, in šef novega kabineta, Stojan Protić, prevzel je tudi ministrstvo za Pripravo konstituante. On enkete ni smatral za potrebne, ampak je sestavil ekspertno komisijo iz petero državnopravnih strokovnjakov z naročilom, da izdelata ustavni načrt — po *belgijskem* vzorcu. Komisija se je temu naročilu odzvala. Medtem pa si je minister premislil, začel se mu je bolj dopadati *holandski* vzorec ustave, in je v tem smislu — vsaj tako pravi sam v uvodu izdanja ustavnega načrta — predelal načrt, ki ga je izdelala komisija. Komisija se je sicer pridno posluževala od Kramerja zbranega gradiva, ni pa hotela izdelati motivov k svojemu načrtu, ker to pri delu po naročilu ni navada.

Kako stališče obe glavni stranki, radikalna in demokratska, zavzemata k najvažnejšim ustavnim vprašanjem, zvedela je javnost pravzaprav še le od Vesničeve vlade, ki je sama (minister Lazar Marković) mimo ekspertne komisije izdelala načrt ustave. Ta načrt doživel je zopet še razne spremembe pod sedanjo, Pašičevo vlado (minister Trifković), preden je bil predložen Ustavotvorni Skupščini. Gradivo se skupščini ni predložilo; kajti komur bog poveri kak posel, mu da tudi potrebni razum za to.

Ustavni odbor — to se mora priznati — je delal marljivo; da pa ni bil povsod na višini, da je v glavnih vprašanjih toliko kolebal, kriva je poleg haotičnega političnega stanja največ metoda pripravljalnega dela po padcu kabineta Davidović.

Mnogokaj je ustavni odbor na vladinem načrtu spremenil, dodal celi oddelek socialno-politične vsebine. Ustava, ki smo jo dobili, je daleč od dovršenosti, v glavnem pa, ona je delo naroda, njegove večine, ima vse prednosti svojega izvora, pa tudi vse hibe njegove, veren izraz odnošajev, v katerih živimo.

Naš državni čolnič je prispel v pristanišče, živel Pašič — krmar!

III.

Centralni problem naše ustave je bil: kako naj to našo državo krstimo in kako naj jo upravljamo. Vse drugo, kar sicer v ustavni borbi igra veliko ulogo, je bilo pri nas, ako še morda izvzamemo agrarni problem, postranskega značaja, za specialiste. Na problemu imena in administracije pa se je dejanski razbilo narodno jedinstvo, ker so se tu razšli Srbi in Hrvati ter velik del Slovencev, vsaj za eno generacijo.

Srbi z malimi izjemami so glede problema administracije pristaši takozvane centralistične koncepcije. To leži v pravcu celega njihovega

dosedanjega državnega razvitka od časa Miloša Velikega sem. Začetkoma centralistični absolutizem, potem ustavna, na koncu parlamentarna centralistična vladavina, ublažena ali spopolnjena z neke vrste samoupravo v občinah, srezih (okrajih) in okrožjih. To je mogoče tudi najbolj odgovarjalo stvarnim potrebam male države pred ujedinjenjem. Konservativna poteza pa vpliva naprej, ko so se okolnosti po ujedinjenju zelo predrugačile. Srbijanski konceptiji, ali če hočete, «mentaliteti», je glavno, da se osigura parlamentarna vladavina, za katero so se pod poslednjima Obrenovičema tako težko borili, da so zanjo žrtvovali temu cilju sovražno dinastijo. Če ta parlamentarna vladavina ni taka, kakor njen angleški vzor, ni temu kriva ustava, ampak razlika v kulturi in politični vzgoji, ki pa ni nepremostljiva. To se najbolj vidi, če primerjamo preprostega, nepismenega srbijanskega seljaka s povprečnim prečanskim inteligentom; le-ta vkljub večji civilizaciji zaostaja, kar se političnih sposobnosti tiče, daleč za onim. To prednost je dosegel Srbijanec v skoraj 40 letih političnega življenja poslednje parlamentarne dobe.

V parlamentarni vladavini, ki je v bistvu vladavina naroda (demokratska republika z naslednim predsednikom), odločuje v vseh glavnih državnih vprašanjih narod sam po svojih volilcih. Spopolnitev parlamentarne vladavine je samouprava v manjših upravnih enotah glede predmetov, ki ne posega v obseg celokupne (državne) intervencije, in pod državnim nadzorstvom, torej nekaka subsidijarna parlamentarna vlada manjših upravnih jednot.

To je srbijanska koncepcija, njihova magna charta, njihova demokracija. S tem, da prineso ta ne mali politični kapital v novo, nam skupno državo, da garantirajo vsakemu polnoletnemu samoupravnemu državljanu enake politične pravice, enako možnost sodeljovanja v vseh vprašanih javnega življenja, in da z uzakonjenjem takozvanih državljanskih pravic preprečijo možnost zlorabe momentanih večin, so po njihovem mišljenju dali vse, kar so mogli dati, in z globokim prepričanjem zavračajo vsako pomisel na kako hegemonijo.

To njihovo stališče vidimo istotako v Krfski deklaraciji kakor v decemberskih izjavah; v ustavni borbi jim je šlo pred vsem za ta načela.

Drugače stoji stvar pri Hrvatih in velikem delu Slovencev. Parlamentarna vladavina jim je še nekaj tujega, saj je prej nikdar imeli niso. Zato sanjarijo Hrvati o neki federaciji osem ali devet držav, Radić celo o hrvatski republiki v okviru jugoslovanske monarhije. Slovenci so za nijanso skromnejši, zadovoljili bi se z avtonomijo Slovenije, privoščivši to tudi Hrvatom, Srbijancem, Makedoncem, Vojvodincem, Bosancem, Dalmatincem in Črnogorcem. V državi raznih narodov, kakor je bila rajna Avstrija, bi stališče Hrvatov in Slovencev bilo popolnoma korektno, diktirano po interesih nacionalne samoohranitve. Toda po 1. decembru 1918. leta, ko smo rekli, da smo Srbi, Hrvati in Slovenci en narod, in si ustvarili eno, svojo državo, čemu naj služijo hrvatski federalizem in slovenska avtonomija, ako nam narodno jedinstvo ni fraza? Če zahtevajo interesi dobre uprave večje upravne

jednote kakor so hrvatske županije, bosanska okružja, srbijanski okruzi in slovensko-dalmatinski okraji, dobro, ustvarimo jih, toda čemu hrvatski in slovenski plemenski centralizem, pa naj si bo pod imenom in v formi federacije ali avtonomije? Ali ne izziva tako stališče po najnujnih zakonih razvitka tudi srbskega plemenskega centralizma? Kak izhod pa se nam odpira, če predemo misel do kraja? Ali razpad države v Veliko Srbijo, malo Hrvatsko in zelo malo Slovenijo, ali pa, če nam še ostane kaj skupnega, hegemonija Srbov po vzorcu Prusije v nekdanji Nemčiji!

IV.

In vendar je nekaj, kar napravi stvar razumljivo. Tu dobivata dva navidezno tako heterogena problema, kakor je vprašanje imena naše države, in problem njene notranje ureditve, svojo prirodno medsebojno vezo.

Srbi, Hrvati in Slovenci (in Bolgari) smo *etnološko* gotovo en narod, potomci onih starih «Σκλαβηνοι», kakor jih imenujejo Bizantinci. Enotno, staro etniško ime pa je zadržal samo najzapadnejši del, v deminutivu, in nahajamo ga še kot spomin na prvotno ime prebivalstva v imenu rodovitne zemlje med Dravo in Savo, Slavonije. Drugod je to enotno ime izpodrinjeno po imenih osvajaških plemen Hrvatov (iz zapadne Galicije), Srbov (iz Lužic) in Bolgarov, ki so podjarmila poljedelske Slovence, organizirala vsako na svojem ozemlju države, jim dala *svoja* plemenska imena, prevzela pa na celem ozemlju jezik podjarmljenega naroda. Odslej se je historično-politični razvoj Slovencev vršil pod posebnimi državnimi organizacijami Hrvatov, Srbov (in Bolgarov). Temu se je pridružila verska razlika — kar se tako razlika imenuje, — razlika v pisavi, v pismenem jeziku itd. Rezultat vsega tega pa je bil, da imamo pred seboj namesto enega naroda Slovencev (Južnih) kar štiri «narode», Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare.

Tako Gumplovič.

Ti «narodi» seveda niso pravi posebni narodi. Etnološko v glavnem stari «Slovenci», pomešani z vsemi mogočimi elementi tujih ras in plemen, govore na nepretrganem teritoriju od Drave do Črnega in Egejskega morja eden jezik, katerega prehodi iz enega dijalekta v drugi so tako neznatni, da ne veš, kje nehajo Slovenci in kje začenjajo Hrvati, med Hrvati in Srbi moraš iskati razliko v veri, med Srbi in Bolgari pa v tem, ali imajo «krstno slavo». Toda *čutijo* se kot take. Zgodovina je napravila iz vsakega od njih posebno *individualnost*, na kateri visi stotero in stotero stvarnih, in še več namišljenih interesov. Te individualnosti se druga pred drugo branijo, druga pred drugo boje, da se ne bi kje iz ene od njih razvil Leviathan, ki bi ostale požrl. To je strah pred «hegemonijo». Te «narodne» individualnosti so seveda «enakopravne»; Žrtva, ki se zahteva od ene, mora natanko odgovarjati žrtvi, ki jo doprinejejo druge. Pri tem pa se ne misli na kake materialne žrtve. Tu nismo tako rahločutni; ali je en milijon Srbov več ali manj dalo življenje za skupno neodvisnost, ne igra vloge. Temveč na žrtve druge vrste. Glavno je *prestíž!* Ujedinjenje Srbov, Hrvatov in

Slovencev je samo možno pod enakimi žrtvami prestiža. Hrvati in Slovenci se ne damo «posrbiti», ampak le «pojugosloveniti», ako to store seveda istotako tudi Srbi. Razvitek našega skupnega «narodnega» in državnega življenja ne sme iti v smeri ene od obstoječih individualnosti, ampak v smeri sinteze vseh treh, Jugoslovenstva. Tu leži ključ do razumevanja borbe med Jugoslovenskim Odborom (Trumbić) in srbsko vlado (Pašić) za časa vojne, borbe med srbskimi in jugoslovenskimi divizijami prostovoljcev v Rusiji, borbe med centralizmom (unitarizmom) in federacijo odnosno avtonomijo, borbe za dvetretjinsko večino za sprejetje ustave, za «sporazumno» ustavo, in borbe za ime naše države. Tu postaje razumljiv tudi strah pred hegemonijo. Ako ostanejo Srbi Srbi, Hrvati Hrvati in Slovenci Slovenci, država pa je urejena centralistično, potem je hegemonija Srbov nad Hrvati in Slovenci jasna, ker sta te dve individualnosti, ta dva «naroda» skupaj vedno v manjšini proti Srbom. Unitarizem je mogoč samo pod Jugoslavijo ali katerimkoli skupnim enotnim imenom, ki je znak sinteze vseh troje «narodov», ne pa pod imenom enega ali vseh troje.

To je ideologija Hrvatov, pred vsem Trumbića. Pri slovenski ljudski stranki igra glavno ulogo konfesionalni moment, narodnost je le sredstvo in paliativ.

Naša država je sicer spasila unitarizem, ni pa spasila Jugoslovenstva. Vsaj formalno ne. Iz bojazni pred svojimi volilci, — bolj domišljene kakor resnične — so srbske stranke odklonile ime Jugoslavija ali Jugoslovenska, prepuščajoč vse bodočemu razvitku. S tem so dale hrane bojazni Hrvatov pred hegemonijo, in mnogo doprinesle k povečanju jeza, ki se širi med Srbi in Hrvati. To nam pojasnuje držanje Trumbića.

Konstatirati moramo odkrito to disharmonijo, ki nam zveni iz ustave, čeravno nam ni treba biti radi tega pesimističnim. Življenje gre svoja pota, jugoslovenska ideja je sprejeta z malimi izjemami v vsej srbski višji inteligenciji, zlasti v akademski mladini. Zunanji svet je vkljub uradnemu ustavnemu imenu že davno sprejel Jugoslavijo. Vse večje medsebojno spoznavanje, skupno življenje, skupni interesi in pred vsem praktična potreba bodo prej, kakor morda mislimo, ustvarili željeno sintezo, ki je niti relativno številna nadmoč Srbov niti hrvatski šovinizem ne morejo preprečiti. Ko bo na plemenska imena kot znak naše nesrečne preteklosti le še spominjal pečat državnih uradov, tudi za tozadevno korekturo ustave ne bo več zaprek. Na skupni, sintetični pravec našega, sedaj še troimenega naroda pa bo največ uplival oni del, ki bo pokazal največ kulturnih sposobnosti.

V.

Z ustavo postavili smo samo zidovje državne zgrade in krov. Da se bo moglo v zgradbi udobno živeti, potrebno pa je še mnogo več. V ogrodju ustave bo treba pred vsem izgraditi in v harmonični sistem organizirati oziroma preorganizirati nižje upravne jedinice od oblasti dol do občine. Roko v roki z likvidacijo pokrajinskih vlad v Zagrebu,

Sarajevu, Ljubljani in Splitu mora iti organizacija centralne vlade na eni, a oblasti na drugi strani, da ne zagazimo iz sedanjega ne dobrega urejenja v haotično in da se cela organizacija izvede brez nepotrebnih potresov. Žal je tu zgrešena metoda pripravljalnega dela zakrivila, da do zadnjega momenta niti v skupščini sami ni bilo med poslanci popolne jasnosti, a kamo-li da bi se bilo prišlo z zreliimi pogledi predvolilce. Le tako je razumeti ono nesrečno improvizacijo Juraja Demetrovića, ki je napravila toliko zmede in — ne morem drugače — na demokratsko stranko vrgla senco neiskrenosti.

Da se čim prej izbrišejo zgodovinske in plemenske meje, je že v Krfski deklaraciji poudarjeno: Ustav će biti narodu i mogućnost, da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obeleženim prirodniim, socijalniim i ekonomskim prilikama. V istem smislu govori Pariška resolucija. Tudi vladni načrt ustave, predložen skupščini, je hotel kot upravne (in samoupravne) jedinice oblasti, okraje in občine. Oblasti bi torej naj zamenile na zgoraj sedanje pokrajine, na dol pa županije odnosno okrožja; s tem bi se preprečilo, da bi oblasti zaradi svoje velikosti postale odporna središča proti centralni vladi, zaradi plemenskega značaja pa gojišča plemenskih idej nasproti državi. One naj bi služile kot samoupravne jedinice pred vsem gospodarskemu razvitku posameznih krajev.

Zaradi težkoče razdelitve na take oblasti je načrt ustave to razdelitev prepustil rednemu zakonodajstvu. Da pa zakon ne bi vendar le ustvaril velikih oblasti plemenskega značaja, postavil mu je ustavni načrt na vzgor mejo v številu 700tisoč prebivalcev.

Vzemimo zdaj današnjo Hrvatsko-Slavonijo. Tu imamo prirodna gospodarska središča samo Zagreb, Sušak in Osijek. Z onim številom že ne gre. Kaj pa s prehodno dobo, in če bi v doglednem času do zakona o oblastih sploh ne prišlo? Ta vprašanja so rodila v Demetroviću ono nezrelo misel, da bi naj «začasno» županije, odnosno okrožja «vršile funkcije» oblasti. Srbijancem, ki jim je ideja večjih upravnih jedinic še precej tuja, in ki se od svojih okrožij težko ločijo, je ta predlog zelo dobro došel. Njegova ustvaritev pa bi pomenjala kot provizorij kaos, kot definitivum najstrožji centralizem.

Znani Vošnjakov predlog, s katerim se je prvič zavzelo precizno in pravilno stališče k temu problemu, sicer ni prodril po formi, vendar pa je povzročil, da se je številna meja za velikost oblasti na zgoraj zvišala, v prehodnih odredbah pa fiksiral rok za predložitev zakona o oblastih in sprejele določbe za eventualnost, da bi se zakon v primerenem roku v skupščini odnosno zakonodavnem odboru ne rešil.

Od Demetrovićeve improvizacije ostala pa je anomalija, da ustava (čl. 95.) govori tudi o okrožjih kot jedinicah državne uprave, ki se pa lahko potom zakona ukinejo (čl. 135.).

Red v našo upravo dobili bomo še le, ko bodo začele poslovati oblastne uprave. Zato bi moralo biti vsem ležeče na tem, da dobimo čim prej tozadevni zakon. Ako bo prevladal zdrav razum nad konzervativizmom in demagogijo, dobili bomo po priliki te-le oblasti: mariborsko, ljubljansko, zagrebško, krajiško (Sušak), oseško, novosadsko, ba-

natsko, sarajevsko, banjaluško, moštarsko, splitsko, beogradsko, kragujevsko, niško, skopljansko, obrinjsko, kosovsko in cetinjsko.

Delokrog, ki ga prepušča ustava oblastim, je tako obsežen, da bo lahko popolnoma zaposlil lokalne energije in zadostil vsem praviim interesom, ki segajo čez občine in okraje, ki pa niso take važnosti, da bi spadali v državno sfero. Oblastna samouprava bo prava politična šola za *samoupravne države*, ki smo jo dobili v parlamentarni vladavini.

VI.

H koncu še nekaj besed iz našega ožjega, slovenskega stališča. Mi Slovenci igrali smo pri delu ujedinjenja in ustvaritve naše današnje države važno in lepo ulogo. Naša inteligencija je že dolgo pred svetovno vojno imela zelo ozke stike s hrvatskimi in srbskimi krogi. Med vojno so naši emigranti Bogumil Vošnjak, Gregorin in drugi v inozemstvu žrtvovali trud in premoženje za ustvaritev velike ideje jugoslovanskega narodnega in državnega jedinstva. Istočasno so v Sloveniji bili neustrašni delavci za to veliko idejo velikopotezni Janez Krek in pozneje Anton Korošec in požrtvovalni Gregor Žerjav. Majska deklaracija na Dunaju, Narodno veče v Zagrebu, Ženevska konferencija v Švici in končno decemberski akti v Beogradu so častni spomeniki našega dela in sodelovanja, ki bodo tvorili vedno svetlo stran naj-novejše zgodovine Jugoslovanov.

Zavedali smo se, da brez najtesnejšega oslona na južgostok v par generacijah izginemo v nemškem morju. V nacionalnih bojih z Nemci in Italijani smo si okrepili mišice in živce, razširili pogled. Brez sijajne državne zgodovine, nismo nosili seboj navlake historizma, bili smo bolj dostopni za vsebino kakor za formo. Vse to nam je samo po sebi nudilo lepo ulogo nezainteresiranega posrednika v sporu med Hrvati in Srbi, ki smo jo do ujedinjenja tudi dobro izvršili. Obenem smo s hitro in dobro ureditvijo svoje Slovenije po razsulu Avstrije dali vzgled organizatoričnih sposobnosti, in iz cele ostale proširne Jugoslavije so skoro z zavidanjem, vendar pa veselo gledali na rod, ki je vladal pri nas. Razvoj političnih strank in različnost pogleda na notranjo ureditev države nas je potem razdvojil na škodo našemu ugledu in na škodo same stvari: Zgubili smo veliko od zgodovine nam namenjeno ulogo posrednika.

Sedaj je z ustavo stvar pač za dolgo dobo dovršena. Od revizije ustave, o kateri sanjajo hrvatski in nekateri slovenski politiki, naj se ne obeta preveč. Tudi če bi se vse slovenske in hrvatske stranke zedinile na en plemenski program, niso v stanju, da izsilijo revizijo v svojem, plemenskem smislu. Čim pa razširijo svoj program na Srbe, ne morejo več biti plemenske in revizija ni več nevarna, za nje pa ne poželjna. Kolo razvoja se ne da nazaj sukati.

Te misli nam odkazujejo stališče, ki ga naj zavzemamo k vprašanju, ki zdaj najbolj zanima slovensko javnost: ali naj tvori Slovenija eno upravno in samoupravno celoto, ali pa naj se razdeli na dve oblasti, ljubljansko in mariborsko. Ustava sama bi prvi soluciji ne bila na

potu, vsaj po besedilu ne. Vprašanje pa je, ali je pametno, ali je politično oportuno, ali je iz našega ožjega nacionalnega stališča potrebno, da se zavzemamo za nedeljeno Slovenijo.

Argument ozira na naše neodrešene brate ne drži. Ta problem more rešiti v celoti le velika, močna in dobro urejena Jugoslavija. Pa tudi za neposredni cilj, materijalne in moralne pomoči našim bratom izven mej, da se nacionalno ohranijo, dokler ne pride oni veliki dan, so naša samo-slovenska sredstva premajhna. Za naš kulturni in gospodarski razmah je popolnoma irelevantno, ali se naše ljudstvo upravlja iz enega ali iz dveh centrov. V velikem sklopu Jugoslavije smo vendar le čisto majhen kotiček, in gospodarski problemi se bodo vedno reševali samo v Beogradu in Zagrebu.

Posebnosti našega pismenega jezika nam nikdo ne krati, ne smemo pa tudi misliti, da nas kdo za to zavida. Najmanj bi se smeli sami. Prej ali slej bomo morali zopet najti pot od Prešerna nazaj k Stanku Vrazu. Čim prej in čim spontanejšo, tem bolje. Bojazen, da bi z razdelbo Slovenije na dve oblasti padli zopet nazaj v čase «Štajercev» in «Kranjcev», je znak kratkovidnosti. Če postanemo Jugoslovani, kaj bi nam pa v ostalem to škodilo? Saj imajo tudi Hrvati svoje Zagorce, Ličane in Slavonce, Srbi svoje Šumadince, Užičane itd.

Načelo samouprave, ki ga pravilno poudarjamo, pomeni resnično, dejansko vršenje upravnih agend po od ljudstva izbranih mandatarjih. To načelo pride vsekakor bolj do izraza v dveh manjših oblastih, kjer odbornik lahko ima pregled čez svoje posle in jih lahko sam osebno vodi. Cela Slovenija kot samoupravna oblast je za to prevelika in na mesto državnega birokratizma bi stopil deželni.

Kar pa je glavno: Zavedimo se zopet svoje od zgodovine nam naklonjene vloge posrednika in zato ne vzbujajmo sami s svojo zahtevo po nedeljeni Sloveniji pri bratih onkraj Sotle teženj, ki niso ustvarljive brez škode za narodno in državno jedinstvo!

NIKOLA RADOJČIĆ:

Kosovski boj

utorak 15. junija 1389.

(Predavanje, održano na Vidov dan 1921. u svečanoj dvorani Ljubljanskog Univerziteta.)

Kosovski boj je najvažniji događaj iz naše starije prošlosti i jedna od najvažnijih preokretnih tačaka u istoriji cele Evrope. On je otvorio Turcima vrata srednje Evrope, njim je završeno razvijanje moćne srpske nemanjičke države i njim je započelo robovanje jezgrovitih srpskih zemalja Turcima, koje je vekovima trajalo. Stvarana velikim, vlastitim naporima, održavana teškim narodnim žrtvama bila je nemanjička Srbija potpuno srasla sa celokupnim bićem srpskog naroda.

Oboje su se bili međusobno tako proželi, da se nije pravilo razlike između srpske države i srpskog naroda. Oni su se osećali kao jedno sve dok nije Dušanovim osvajanjima uvučeno toliko stranoga etničkoga elementa u srpsku državu, da državni narod i država nisu više bili isto. To je bilo jedno zlo Dušanove carevine, a drugo je bilo u velikoj samostalnosti i samovoljnosti pokrajinskih poglavica, kojih je vlast potiskivala i zasenjivala državnu moć i ugled.

U ovakim prilikama morao bi se srpski narod tudjiti od države, koja nije više bila samo srpska, i u kojoj je plemićka sila tako naglo rasla, da pored nje nije bilo mesta ni za državnu vlast, ni za narodno pravo. No ovo se otudjivanje primećavalo ipak samo na jugu, van granica stare nemanjičke Srbije, gde državne tradicije nisu bile čvrste i duboko ukorenjene, tamo, gde su čisto srpski krajevi graničili s mešovitim i tudjim. Tu, u skoro osvojenim zemljama, bila je i silovitost plemićka mnogo veća nego li u centralnim srpskim krajevima, a i uticaj tudjeg, prema srpskoj državi neprijateljski raspoloženog, stanovništva bio je mnogo jači, te su stoga državni podanici ovde bili mnogo indiferentniji prema državi i njezinu dobru.

Zbog ovakih odnošaja na jugu Dušanovo se carstvo počelo odmah faktično cepati na dva dela, na srpsku etničku oblast, s živim čuvstvom za državu i s jakim požrtvovnim osećanjem za njezinu samostalnost, i na mešovitu i tudju etničku oblast, gde su odnošaj prema državi određivali ne ljubav i odanost, nego kratkovidni lični interesi oblasnih poglavica, koje nisu mogli tupa indiferentnost i potmulo nezadovoljstvo njihovih neposrednih podanika ograničiti, a još manje suzbiti.

Stanovnici ovih zemalja i njihovi stari nisu podnosili nikakvih žrtava za stvaranje nemanjičke Srbije. Ona im je bila potpuno tudja, i većina su bili svikli na nju kao na neprijateljsku državu. Srpska vlast, međutim, istupala je sada, iza osvojenja, više kao namesnička, osobna, u ime plemića, carskog namesnika, nego li kao državna, te je stoga morala asimilacija ovih zemalja i njihovo prilagodjavanje srpskoj državnjoj misli vrlo sporo napredovati. Nužna pak opreznost prema njima i borbe s nezadovoljstvom, koje se iz njih prelivalo u celu državu, donosile su mnogo štete i krile su u sebi mnogo opasnosti.

Jezgroviti srpski krajevi, koji su stvarali nemanjičku državu, morali su sada svoje žrtve za veliku carevinu udvostručavati, a da nisu imali jamstva da će one biti od faktične koristi. Samo tradicionalna odanost upućivala ih je na pokornost i na izvršavanje državnih naloga, kojima se jezgrovita oblast slabila, a da se periferijske nisu za državu duhovno vezivale i s njom slubljivale.

Put kojim je pošao razvoj srpske imperijalističke države, naročito od Dušana, nije dakle mogao sreći dovesti. Srbi, kao ratarski narod, nisu mogli podnositi dugotrajne ratove i stalnu vojnu spremu, koje je od njih tražilo osvajanje i držanje tudjih oblasti, gde se, uglavnom, red i mir mogli samo silom držati. Za to Srbi nisu imali dosta ni zališnih ljudi, ni materijalnih sredstava, kada bi narod i imao smisla za osvajalačku politiku. On ga, međutim, očevidno nije imao. Osvojene oblasti, koje su se tudjile, i nosile koristi samo plemićima namesnicima, nisu

mogle prirasti narodu za srce. On ih je držao drugim i drugčijim od jezgrovitih srpskih zemalja, i od tog duhovnog dualizma nije se moglo nikakvu dobru nadati.

U miru u sredjenim prilikama moglo se nekako postići da život bude snošljiv, i da se sukobi kako tako glade, ali uvek na štetu autoriteta države, koja je morala popuštati i činiti koncesije, već zato, da dokaže, kako je njezina politika bila obazriva i dobro pogodjena.

U bunama pak i u ratovanju moralo je odmah doći do velikih kriza. Nepouzdana albanske i grčke oblasti, labavo vezane uz čvrstu državnu jezgru, ne osećajući se s njom kao jedno, nestrplivo su čekale, da raskinu nametnute veze, bez obzira na to šta će kasnije snjima biti. Mržnja ih je upućivala da traže nove veze, pa ma one bile očevidno lošije od starih.

To doba ustanaka, uzbuna i ratova nastupilo je u Dušanovoj carevini još pod kraja njegove vlade, a iza njegove smrti nastali su nemiri, koji su carstvo iz osnova pokrenuli i raskidali ga na njegove sastavne geografske, istorijske i etničke celine.

Još onda se počelo spremati Kosovo, i teška katastrofa odgadjena je samo uvidjavnošću i bezgraničnom požrtvovnošću jezgrovitih srpskih zemalja, koje su, međjutim, ranijim ratovima bile već toliko istrošene, da su jedino mogle slavnu propast izvojevati, kada više nisu imale sile da sačuvaju državnu slobodu ljubljene otadžbine.

Kao kod svih velikih narodnih nesreća, tako su se i kod Kosovskog poraza razlozi javljali i gomilali dugo vremena pre same katastrofe, a posledice su se iza poraza još duže nizale i jedna iz druge izvijale, dok nije potpuno uništena srpska državna samostalnost. Da bi se, stoga, mogla razumeti važnost Kosovskog boja, najveće srpske katastrofe, u svom obimu, preko je potrebno razjasniti, u celini, događaje, koji su do poraza doveli, prikazati sam poraz i utvrditi njegove neposredne posledice.

Pred boj.

Nekadanji prijatelj, a potonji neprijatelj, Dušanov, car Jovan Kantakuzin, oslanjajući se na svoje oštro političko opažanje, najtamnijim bojama crta stanje u Srbiji iza smrti prvoga njezina cara. Kako je car Dušan umro, pripoveda on, nastale su kod Srba velike smutnje. Te je izazvao brat, po ocu, Dušanov Siniša, koji je vladao Akarnanijom, jer je tvrdio, da on ima preča prava na presto nego li njegov sinovac Uroš, sin Dušanov. Ovaj je, stoga, morao podići rat na strica, da bi tako sačuvao svoju očevinu. Neće biti istina, što on tvrdi za caricu Jelenu, ženu Dušanovu, da nije ni uz koga pristala — ni uz sina, ni uz devera — nego da je sebi izdvojila neke gradove i sama za se vladala, je mi znano, da je ona bila u najčvršćem prijateljstvu sa sinom Urošem. Istina je, međjutim, što dalje tvrdi Kantakuzin da je velika vlastela isterala iz službe nižu i da je njihove zemlje prigrabila. Jedni su držali s Urošem, a drugi sa Sinišom, ali ne kao mladji, nego da što više samostalnosti i tuđih zemalja za sebe išćupaju. Svoje su ne prijateljstvo, nego savezništvo, skupo prodavali i kidali nesrećnu zemlju na sto strana.

Dotle se, međutim, javljala teška opasnost za srpske zemlje sa severa, gde se ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. pravio da je toliko raspanjen religioznom revnošću da mora navaljivati na svoje pravoslavne južne susede, te je, doista, odmah upotrebio smrt Dušanovu da provali u Srpske zemlje i da ih opljačka. Još veća pak opasnost stizala je s juga, gde je rasipanje carevine počelo odmah iza smrti Dušanove, i to u velikim razmerima i u naglom tempu.

Uz već uobičajene dinastičke borbe, prilikom promene vladara, koje su sada između Uroša i njegova strica Siniše brzo svršene na štetu Sinišinu, pristupili su još i nameštički ustanci, koji su se, delom, oslanjali na neprijateljsko raspoloženje njihovih neposrednih podanika prema srpskoj carevini. Naročito je Grcima bilo milije pokoravati se pojedinim srpskim, redovno pogrčenim buntovnim plemićima, nego srpskoj carevini, i iz grčkih oblasti širio se pokret otpadanja od države, pogodan za plemićku samoživost i samovoljnost, i u severozapadne srpske krajeve, te je naročito važnih i nemilih posledica ostavio u zetskom primorju, koje je od uvek bolovalo od separatizma.

Poslednji se još put gotovo celo carstvo bilo okupilo oko mladoga cara Uroša u Skoplju, na državnom saboru 1357. god., a odmah iza toga počinju pojedine oblasti živeti nezavisnim životom. Država je tako razgrabljena da je teško reći, koji je deo ostao samom caru. Čini se nijedan, jer kada se pregledaju granice oblasti velike i male vlastele, ne ostaje nigde mesta za kakvu zasebnu carevnu oblast; on je samo idealna poglavica jezgrovitih oblasti u srpskim zemljama, koje su ga bar za cara priznavale, dok je u mešovitim i nesrpskim krajevima svaka veza sa srpskim carstvom ubrzo bila prekinuta.

To se videlo još i ranije, ali iza uzurpacije Vukašinove, koji se 1366. god. proglasio kraljem, bilo je potpuno jasno da jedinstvenog srpskog carstva više nema. Krajnji jugoistok sa Serom i okolinom Svete Gore, dospao je iz ruku carice Jelene u vlast Vukašinova brata despota Jovana Uglješe. Njegov je sused na zapadu čuveni vlastelin Bogdan, koji je bio gospodar zemalja između Soluna, Strumice i Sera. Posle su i ove oblasti dospale u ruke njegovih, svakojako sinovaca, severnih suseda Dejanovića, koji su držali prostrane krajeve od Strumice pa do Vranja. Od njih na jugozapad, oko Verije i Vodena, je Hapenova zemlja, s nejasnim granicama, kao što je slabo poznata cela ličnost čudna tasta i zeta Kraljevića Marka. Na severu, s Prilipom kao središtem, je zemlja kralja Vukašina i njegovih sinova, koja je često i mnogo izmenjivala svoje granice. Isto tako su promenljiva prostranstva zemlje na zapadu od njih, gde su Balšići bili okupili prostrane krajeve oko Bara, Skadarskog jezera i Budve. Ispod njih je zemlja Karla Topije, kome je, kasnije, na jugu sused Balša Balšić, gospodar Drača, a još dalje na jugu, u Valoni, je Mrkša Žarković. Dinaste Epira, Tesalije i Akarnanije, i pored srpskog porekla i srodstva, ne sudeluju više ozbiljno u politici srpske države, koja se odmah iza smrti Dušanove naglo povlači na sever, bliže jezgri srpske zemlje. Najveći deo centralnih srpskih zemalja drže tri moćna vlastelina: Vuk Branković, Knez Lazar i, jedno vreme, Nikola Altomanović, dok nisu ovome, 1374. god.

rasuli vlast Knez Lazar i bosanski ban Tvrdko. U Vukovoj su ruci bili krajevi oko Prištine, Trepče, Vučitrna, Zvečana i Skoplja, dok je Knez Lazar bio gospodar Moravske doline.

Za vreme cepanja i kidanja srpske nemanjičke države pokušano je u Bosni, pod Tvrdkom, s mnogo volje, ali na slaboj osnovi, i s malo snage, okupljanje bosanskih, hrvatskih i srpskih zemalja, koje je ostalo samo jedna lepa epizoda u inače odvrstnom toku bosanske istorije. Isto pak kao i Dušanova carevina raspadale su se i susedne vizantijske i bugarske oblasti, na jugu i istoku od Srbije, na vrlo sitne državice. Separatistički fanatizam cepkanja bio je obuzeo kao kakvo zarazno ludilo tadašnje zemlje Balkanskoga Polotoka, i to onda, kada mu se približavala najveća opasnost od čvrsto organizovane i centralistički upravljane turske osmanlijske države.

Izrasla na ruševinama Seldžučke carevine, napredovala je Osmanova država od XIII. veka u politički neotpornim i na robovanje sviklim krajevima Male Azije kao nesavladljiva bujica. Glavna razlika između nje i sličnih ranijih nomadskih ratničkih država bila je u tome, što se ona, paralelno s teritorijalnim proširenjem, i unutrašnje organizirala i brižljivo vojno usavršavala. Već pod naslednikom Osmanovim, Orkanom, organizirao je njegov brat Vezir Ala-edin i tursku vojsku, koju je — po nepouzdanjoj tradiciji — učinio silnom vojni sudija Turkmen Kara-Halil-Čendereli, kome se pripisuje da je smislio strašni plan, kako od hrišćanske dece načiniti jezgru turske vojske, koja je kasnije prozvana nova četa (jeni čeri).

S Orkanovom vojnom silom, koju je on u pomoć slao svome potomnjem tastu Jovanu Kantakuzinu, borila se srpska vojska već u doba Dušanovo, i veliki car je jasno uvidjao opasnost, koja Evropi preti od Turaka i upućivao na nju. No Evropa je bila odviše okupljena svojim sitnim interesima, a da bi mogla izvršiti planove Dušanove o preterivanju Turaka u Aziju.

Za života Dušanova su Turci bili još najviše plaćenici i pljačkaši na Balkanskom polotoku, pa je on svejedno tačno osećao veličinu njihove sile, koja je počivala na apsolutističkom državnom uredjenju i na sasvim drugčijoj, bolje i spretnije organizovanoj, vojnoj sili. Pod kraj vlade Dušanove počeli su se, međjutim, Turci već stalno utvrđivati u Evropi, od kada je 1352. god. sin Orkanov, Sulejman, zauzeo gradić Cimpe. Ova neznatna osvajanja proširio je u čitave oblasti tek naslednik Orkanov Murat I. (1362.—1389.). Od važnijih gradova zatekao je on samo Galipolj u turskim rukama, a sam je nastavio osvajanja s obala Mramornog i Egejskog mora i doveo ih čak do Kosova ...

Jezgrom emirata držao je, međjutim i on u početku svoje vlade još Aziju i tamo je, vrlo mudro i obazrivo, širio osmanlijsku moć oružjem, ugovorima, kupovinom i prevarom. U borbi s turskim plemenima sa sličnim načinom ratovanja, bila je njegova mlada država doista u većoj opasnosti nego li u ratovima s hrišćanskim zemljama, gde je male, nespretno opremljene vojske razjedao teritorijalni separatizam i podgrizala luda viteška nepokornost i nesloga. Iza srećnih ratova u Aziji Murat je polako savladjivao neznatan otpor, što mu ga je mogla

dati slaba Vizantija, i osvajao krajeve uz Egejsko more i uz Maricu, da se tračkom obalom i Maričinom dolinom uvuče u grčke i bugarske zemlje. Ove poslednje su bile isto tako bez ozbiljne odbrane kao i vizantijske, jer je Bugarska već odavno polagano propadala, a iza smrti Dušanova šuraka, Jovana Aleksandra, raspala se i, delom, dospela u zavisnost od Ugarske. Odpora, dakle, ovde za Turke nije bilo. God. 1363. palo je Drinopolje, da brzo postane prestolica turskih emira, i tako se ne samo granica nego i središte turske države sasvim primaklo srpskoj carevini.

Prvi na udarcu bio je despot Jovan Uglješa Mrnjačević, gospodar Sera, brat Kralja Vukašina, te su Mrnjačevići morali prvi i sami misliti na odbranu, jer je bilo malo nade, da će ih i sve srpske zemlje — a kamo li celo Hrišćanstvo — u borbi pomagati. Car Jovan Paleolog, istina, sam je 1365. god. bio krenuo na zapad, da moli pomoć protiv muslimana. Papa Urban V. pak, na molbu Kiparskog kralja Petra, proglasio je još ranije, 1363. god. krstaški rat protiv Turaka, i imenovao francuskog kralja Jovana II. za vodju. To sve ipak nije ništa vredilo, a direktno je škodilo ideji rata protiv Turaka što je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. dao na glas da kreće na Turke, pa odustao, i time ne samo sebe osramotio, nego još više i onako kompromitovanu ideju krstaških ratova za koju su nevaljci sakrivali svoje prljave namere; Ludovik I. je, naime, držao prečim pljačkati severne srpske zemlje i voditi bezizglednu, kapricioznu politiku u Italiji nego li sudelovati odbijanju Turaka od Evrope.

Ostalo je na samim Srbima da se ponesu s Turcima, i to ne na svima, jer su severne oblasti bile ranijim grčkim separatizmom i Vukašinovom bunom otudjene od južnih, a i zauzete borbom s Madžarima. Inicijativu za rat protiv Turaka dao je despot Uglješa, ali ga nije dovoljno pripremio. Još juna 1371. god. bio je, naime, kralj Vukašin pod Skadrom, gde se sa svojim spremao da navali na Nikolu Altomanovića, ali do sukoba kao da nije došlo, jer su već septembra iste godine kraljeve čete, zajedno s Uglješinim, krenule protiv Turaka. U svom prodiranju dospeli su, na putu prema Drinopolju, do Črnomena na Marici, gde se dogodila strašna srpska pogibija, noću između 25. i 26. septembra 1371. god.

Srpska vojska, skupljena samo iz južnih oblasti, odanih kralju Vukašinu, imala je oko 60.000 vojnika. Pored sve pohvale namere Uglješine ističu i srpski izvori lakomiselnost vojvoda, njihovo «neupravljenije i neuređenije» dok su Turci još mnogo opširniji i kite čitave priče o srpskoj lakomiselnosti i nemaru, koji da su bili posledica njihova pijanstva. S pakošću i ponosom beleže, kako su se Srbi krenuli da pobeđuju i proteraju Turke, a veliki turski vojskovođa Lala-šahin satri ih je sasvim olako i tako potpuno, da je sada cela Marička dolina bila otvorena turskim invazijama. Nema sumnje, da je velika, ranija, sreća Vukašinova i Uglješina mnogo kriva njihovoj lakomiselnosti i nemarnosti, što su s nedovoljno vojske, s nikakom oprežnošću i bez oslonca na celi srpski narod krenuli u boj protiv mnogobrojnog, hrabrog i lukavog neprijatelja. U borbi su pali i Vukašin i Uglješa, a malo iza toga je umro i Dušanov sin, car Uroš.

Imperijalistička Srbija, koja je, za Dušana, prodrla duboko u tuđe oblasti, bila je slomljena. Svikla uvek na napadaj bila se krenula i sada «na izgnanije Turk» i u smelom, nepromišljenom, napadaju skrhala se. Za sobom je povukla i pad jugoistočnih pograničnih srpskih jezgrovitih zemalja, ali glavna borba oko srca srpskih zemalja imala je tek početi i sasvim se drugčije biti nego oko prilepaka nemanjičkoj državi.

Cela Makedonija bila je sada otvorena, i, pošto su Turci lako savladali neznatan bugarski otpor, prodrli su brzo u dolinu Nišave. Oštrim čulom spretnih ratnika odmah su osetili glavne komunikacije na Balkanskom Poluotoku i u njima najvažnije prelaze, te su iza Maričke bitke počeli, na svoj poznati način, spremati teren za odlučan napadaj na vardarsko-moravsku dolinu, koja gospodari Balkanskim Polotokom i veže Evropu s Azijom. Pljačkaške čete uništavale su brzim prepadima svu nezaštićenu zemlju, stanovništvo ubijale, u ropstvo odvodile i u čvrsta mesta zatvarale, da ga tamo izgladne. Tako su, jedno za drugim, padali u ruke trački, makedonski i bugarski gradovi, i turska opasnost sve više se približavala srpskim i bosanskim zemljama.

Dok su se Turci ovako oprezno i pipajući uvlačili u srce Balkanskog Polotoka, dotle su u Srbiji i Bosni činjeni pokušaji da se stvori otporan blok, koji će se moći odupreti kako na istoku turskim, tako i na severu mađarskim navalama. Kralj Ludovik I, naime, s neverovatnom nevidljivošću, u vremena ove najteže borbe s Turcima sve jednako je dodijavao Srbiji sa svojim pljačkaškim pohodima. Za njegova pak nasljednika Sigismunda postalo je još gore. Nevaljali i smušeni ovaj vladar nije imao smisla ni za kakav razborito organizovani rat protiv Turaka, nego je svojom ludošću još ometao svaki konsolidacioni pokret na slovenskom jugu. Kralja Tvrdka svedjedno nije mogao sprečiti da osvaja Dalmaciju i da svoju vlast utvrdi na severnoj dalmatinskoj obali, dok je južna i onako bila srpska. Isto tako nije mogao sprečiti ni Kneza Lazara da jezgrovite srpske zemlje čvrsto sljubi pod svojom vrhovnom vlašću. Svečane forme za to sjedinjenje Knez Lazar kao da nije tražio, nego se zadovoljio s faktičnim stanjem i osigurao svoj položaj udajom svojih kćeri za Vuka Brankovića i Djurdja Stracimirovića. Time su kosovski krajevi i Zeta priljubljeni uz Rašu, kojoj je knez Lazar premestio središte u Kruševac. Kako je pak Knezu Lazaru doista bilo malo stalo do forme, pod kojom je vladao, najbolje se vidi po tome, što je kao faktični naslednik Nemanjića i, po ženi, u srodstvu s njima, trpeo, da se Tvrtko kruniše 1377. god. i za srpskog kralja, a nije iza toga prekinuo veze s njim, nego su obojica i dalje zajednički raširivali svoj savez na jug i zaštićavali svoje zemlje sa severa.

U tome je Tvrdko mogao pomoći knezu Lazaru na toj strani, ali ne na jugoistoku odakle se valjala turska opasnost. Ovde je Carigrad bio samo jedna grčka oaza u turskoj zemlji, siguran plen, koji im se više nije mogao izmaći. Bugarsko pak naizmenično ponižavanje pred Turcima i onda napadanje iz zasede većma je Turke dražilo nego što im je ozbiljan otpor davalo. Ostali su samo Srbi, protiv kojih su počeli Turci, uglavnom, u tri pravca operirati.

Na severu, pošto su zauzeli Sofiju, pokušavali su, čini se, prodrati u srpsko Podunavlje, ali bez uspeha. Visoke planine smetale su ovde razvijanje turske sile. Drugi pravac ih je vodio dolinom Nišave, gde su oko 1386. god. zauzeli Niš. Treći im je put bio preko Makedonije — gde im je stajala otvorena Markova vazalna država — u zemlje Balšića i u Bosnu. Prodirući ovim pravcem, sukobio se 1385. god. čuveni turski vojvoda Hajredin s Balšom Balšićem, severno od Valone, i potpuno ga potukao; sam Balša pao je u boju. Idućih godina dospeli su Turci već u dolinu Toplice, ali kod Pločnika nisu imali sreće, jer su od Srba bili savladani 1387. god. Isto su tako, istina po mutnim izveštajima, 1388. god. kod Bileća, severno od Trebinja, pretrpeli strašan poraz od Bosanaca, koje je vodio Vlatko Vuković.

Ova dva neuspeha nisu bila potrebna da bi Turke uverili o vojnoj sposobnosti Srba. Ta je njima bila iz ranijih bojeva dobro poznata, a od poturica Grka — naročito od Evrenos-bega — mogli su čuti grčko mišljenje o visokoj hrabrosti i divnoj ratničkoj smelosti Srba, koje su svuda bile na najlepšem glasu. Sami su pak Turci videli, šta vrede Srbi vojnici, u velikoj bitci kod Konije 1386. god., kada su srpski vazalni kneževi morali Turcima poslati svoje pomoćne čete. U srpsku vojnu nesposobnost nisu se, dakle, pri odlučnom sukobu mogli uzdati, nego samo u srpsku neslogu, neopreznost, brojnu nemoć i lošiju vojnu opremu od turske.

Iza Pločnika i Bileća morao se sa Srbima izazvati odlučan sukob već radi ugleda turskog oružja. Karamanski zet Muratov, Ali-beg, bio je 1386. god. potučen. Azija je bila za vreme smirena, i borba protiv Srba, kao jedinih ozbiljnih i opasnih protivnika na Balkanskom Polotoku, mogla je započeti.

Boj.

Godina 1389. počela u Srbiji s ratom ili bar s ratnom opasnošću. Kralj Sigismund, koji je morao znati pred kakvom borbom Srbija stoji, spremio je, naime, februara te godine opet napadaj na Kneza Lazara. Čini se, da je zet Lazarev, mačvanski ban Nikola Garević, sprečio ili bar u početku presekao ludō zločinstvo svoga kralja. Tvrdko, opet, bio je potpuno okupiran na zapadu. Dalmatinski su gradovi bili naime već u očajanju, jer im tražena pomoć od Sigismunda nije stizala, i Tvrdko im je ostavio rok za predaju baš do Vidov-dana 1389. god.; Splitu je pocepce dopustio, da se može poslednji predati, pošto je video, da mu se dalmatinski gradovi i onako ne mogu izmaći. On je, dakle, svu svoju pažnju koncentrirao na zapadu, gde se završavala duga i nesnosna borba oko dalmatinskog primorja, do kog je Tvrdku bilo mnogo stalo. Pažnja i snaga srpskih i bosanskih zemalja bila je, prema tome, početkom 1389. god. angažovana i rasuta na krajnem severu i na zapadu, a glavna opasnost za njih stizala je sa jugoistoka.

Dok su poslednje turske horbe sa Srbima bile za njih nesrećne, dotle su im uspeši u Bugarskoj i Vizantiji, u isto vreme, bili sjajni: Cela njihova zemlja je bila već davno opustošena i stajali su samo

još gradovi, koji su sada jedan za drugim padali. 1387. god. pao je i Solun. Tako je izlaz iz vardarsko-moravske doline dospao u turske ruke, i oni su sada morali skršiti sve prepreke, koje su im otežavale posed ove važne komunikacije, ako su se hteli na Balkanskom Poluotoku održati i napredovati.

Srbi su se nadali ovom turskom napadaju, i već u februaru 1389. god. znalo se čak u Mlecima da se Turci spremaju na Srbe. Dubrovčani su pak još 9. februara poslali za izgledani boj tužnom kosovskom junaku, Stefanu Musiću, sestriću Kneza Lazara, bojnu opremu, u kojoj mu je valjalo poginuti. Radilo se sada o jezgrovitim srpskim zemljama, o kolecvi i srcu nemanjićke Srbije, koja je bila potpuno srasla s celim srpskim narodnim bićem, te se zbog požrtvovne srpske ljubavi spram države moglo očekivati, da će Srbi, svesni velike opasnosti i njome potaknuti dati sada silan i očajan otpor. Knez Lazar je, kako smo videli, da bi ovaj otpor još osnažio, trpeo proglašenje Tvrtkovo za srpskog kralja, izmirio se je 1386. god. s Balšićima i dao Djurdju Stracimiroviću svoju kćer Jelenu za ženu, a još februara 1389. god. popustio je i smušenom i nevidljivom Sigismundu, samo da bi mogao sabrati sve narodne sile, bar jezgre srpskih zemalja, za tešku borbu s Turcima, koja se izgledala.

Kakvi su bili izgledi za očekivani veliki sukob, i s kolikom je nadom u pobedu Knez Lazar ulazio u borbu — to je danas teško reći, gde nedovoljno znamo raspoloživu vojnu snagu i Srba i Turaka, a naročito Srba.

Sudeći po tadašnjoj općoj situaciji u Srbiji i u Turskoj, prodirući u duh savremenih srpskih istorijskih izvora i narodne tradicije, gde se prikazuje pretkosovsko stanje i raspoloženje, nemoguće je oteti se utisku, da su Srbi išli na Kosovo samo da dokažu svoju ljubav spram države, da posvedoče svoj nacionalni ponos i da časno i slavno padnu, kada nisu mogli svoje slobode odbraniti. Oni su znali, da je Srbija bila ranijim borbama istrošena, da su srpske zemlje u rasulu, bez pouzdanih granica spolja i bez čvrsta jedinstva unutra, dok je mlada turska sila, koja je na Srbiju napadala, bila u naponu snage s čvrstim državnim jedinstvom, s mnogobrojnom spretno opremljenom vojskom i dobrim, emiru pokornim vodjama. Na nezaštićenu, ratovima izmorenu i rasutu Srbiju, dakle, na celoj njenoj istočnoj i južnoj fronti navaljivali su složni, dobro opremljeni Turci sa silnim, fanatičnim elanom. Njihov način ratovanja, na koji se Srbi još nisu mogli akomodirati, jedinstvo vladarske vojne i civilne vlasti, čelični apsolutizam i zbog toga mogućnost raspolaganja s čitavom silom, bili su velika prednost za Turke. Njihova apsolutistički upravljana država, sukobljavala se sa Srbijom, ovde predstavnicom zapada, u kojoj su separatizam stranaca, srednjevekovni feudalizam i slovenska nesloga i nepokornost razjedali državnu celinu. Njihova mnogobrojna lako i spretno opremljena vojska udarala je na malu srpsku vojsku, istrošenu dugim ratovima i ustancima, s teškom vojnom opremom, te s toga nespretnu, tešku, i slabo pokretnu. Dva državna tipa, apsolutistički i feudalni, i dva načina ratovanja, starinski, s teškom opre-

mom, udešen za pojedinačnu borbu i novi, s lakom opremom, udešen za napadaj u masama, sukobljavali su se na Kosovu. Kraj borbe je bilo lako predvideti.

Narodna tradicija, pouzdana kao izvor za narodna raspoloženja, tu-mačeći Kosovski boj, složila je u sebi srpsku bezgraničnu odanost državi i srpski nacionalni ponos sa mističkim raspoloženjem svih hrišćanskih begunaca, koji su nesrećni, duboko rastuženi, iz već osvojenog juga bili preplavili srpske još slobodne zemlje i ispunili ih svojim zloslutnim, mističkim slutnjama. To dvoje je narod složio u jednu divnu celinu pretkosovskog, svečanog, rodoljubivog, raspoloženja puna duboke tuge i prkosna ponosa, kako je to uvek pred smrt, od koje se nema straha i, koja iskupljuje od sramna života. Srpsko pretkosovsko raspoloženje jeste raspoloženje žrtava, koje umiru za svoje uverenje, da se svojom smrću dokažu svoju snagu i stvore čvrstu podlogu za kasniju pobedu ideje radi koje stradaju.

U takom se raspoloženju zbirala srpska vojska, kada se čulo da je emir Murat krenuo na Srbe. Put turske sile nije lako odrediti. Srpski su izvori kratki i nemaju o njemu pojedinosti a, turski su opširni, ali pozni, tako puni preterivanja i izvrtanja, da se na osnovu njih ne može tačno uglaviti, kuda se valjala ogromna turska vojska koja je morala svetiti poraze kod Pločnika i Bileća, Srbe satrti i osvojiti prelaz iz vardarske u moravsku dolinu.

Turska sila kretala se svakojako iz Drinopolja, preko Plovdina, i iza toga se razdelila. Jedan, manji deo krenuo je, radi diverzije, kroz Bugarsku u istočnu Srbiju, da zauzme Piro, koji je Knez Lazar bio pred sam Kosovski boj oteo od Turaka a, drugi deo, pod samim Muratom, uputio se prema Velbuždu, gde ga je dočekaio i pogostio Konstantin Dejanović, a odakle je preko Kratova upao u samostalne srpske zemlje, i to u državu Vuka Brankovića.

Dotle su se Srbi okupljali na Kosovu polju, starom razbojištu, gde se moraju odlučivati borbe o vlast nad moravsko-var-darskom dolinom. Prebacuje se Srbima, što nisu zatvorili kosovske ulaze s istoka, ali s malo razloga, jer se zaboravlja, da je jug Turcima od Maričke bitke otvoren, i da su oni odatle mogli lako prodreti u središnje srpske zemlje. Obe su vojske stale na Kosovu. Turci severozapadno od Prištine, a Srbi severno od njih, oko Laba.

Boj je započeo u jutru, na Vidov dan, u utorak 15. junija 1389. god. Raspored srpskih i turskih vojnih sila ne može se s potpunom pouzdanošću utvrditi, dok je mesto najžešće borbe — određeno Muratovim tulbetom — bilo oko sastava Labe i Sitnice. Srpski savremeni izvori sasvim ukratko spominju raspored vojske i mesta vojvoda, a turski su izvori veoma opširni, ali su oni svi kasniji i toliko pretrpani hvalisavim pojedinostima, da je po njima nemoguće iznaći pravu istinu.

U vojsci Kneza Lazara borile su se, u prvom redu, centralne srpske zemlje, krajevi, kojima su vladali Knez Lazar i njegov zet Vuk Branković. Onda, pomoćna vojska Tvrtkova, pod Vlatkom Vukovićem i bivšim hrvatskim banom Ivanom Horvatom. Balšići i pored srodstva

i novog prijateljstva teško da su bili u boju. Središtem srpske vojske je zapovedao Knez Lazar, desnim krilom Vuk Branković i možda Stefan Musić, dok su na levom bili Bosanci pod Vlatkom Vukovićem. Na turskoj strani su bile čete rasporedjene isto onako kao u bitci kod Konije, između Osmanlija i Karamanlija, 1386. god. Središte je držao sam emir Murat, uz njega je, još u centru, s desna bio Ali-paša, sin Hajredinov, pobjednik Bugara, a s leva čuveni Timurtaš. Levim krilom je zapovedao sin Muratov Jakub, kome su bili dodani Ali-beg i Balaban-beg, a na desnom je bio drugi sin Muratov, Bajazit, s Evrenos-begom, Kurdom i Saridže-pašom. Navalili su odmah s jutra, kao lakše opremljeni i brojniji, prvi Turci, u divljem žestokom naletu, ali pod oblakom turskih strelaca nisu se Srbi ni pomakli. U sukobu izbliza, iza ovog prvog naleta, srpsko je desno krilo potislo Turke pod Jakupom i stvorilo između njima veliki nered. Taj čas je uhvatio srpski junak Miloš, probio se kroz Turke, kao da će im se predati, i dopro do emira Murata. Mesto da se preda, kako su se nadali, on potegne mač i raspore Murata, da potom sam herojskom smrću pogine. Situacija je bila za Turke očajna. Levo im krilo potisnuto, emir Murat ranjen, sve na kocki. Spasao je Turke iz teškog položaja samo Bajazit. On zataji smrt očevu daljoj okolini, doleti s desnog krila na levo, navalni na razvijene Srbe s boka i u junačkom, nada sve krvavom pokolju razbije srpsku vojsku. Kada je podne prevalilo, Saridže-paša završio je boj i uhvatio Kneza Lazara.

Turci su, s teškim naporima i grdanim gubicima, pobjedili Srbe i svoga emira izgubili. To je, momentano učinilo na njih strašan utisak, možda jači od same krvave pobjede.

Smrt Muratova od Srbina junaka, koji je sebe žrtvovao da Murata ubije, tako je okupila duhove savremenika, da je odmah obvijena legendom, te je danas nemoguće reći, kako se herojsko delo upravo dogodilo. Poznato je, šta naše narodne pesme pevaju o junaštvu Miloševu, i kako mu ističu kao povod sukob sa Vukom Brankovićem i sumnjičenje da je izdajica. I naši istorijski izvori kao da nagoveštaju da je Miloš bio oblagan i da se hteo od klevete oprati, prezrevši život na kom je bila nezasluzena mrlja. Svi pak srpski izvori složno tvrde, da je Miloš ubio emira pre ili za bitke dok Turci to ne dadu čuti nego tendenciozno uveravaju, da je Murat ubijen iza kosovske pobjede. Ovo se pitanje shvatilo kao pitanje narodne hrišćanske časti, i lepo se vidi iz grčkih pisaca, kolika je važnost na to polagana: Oni nemaju reči da se nahvale Miloša. Sami nesposobnim za požrtvovni heroizam oni su se, kao Hrišćani smatrali učesnicima srpske slave. Jovanu Duki je Milošev čin «novo remek delo, koje se ne da rečima opisati», ono mu je «čin, kojim je potpuno postignuta namećena svrha», učinjen «od divnog i hrabrog mladića». Laonik Halkokondila zove pak Miloševo delo «najdivnijom borbom od svih, koje su se ikada bile», a njega sama «najplemenitijim čovekom», koji je izvršio «napadaj najlepší od svih, za koje mi znamo». Rastuženi Srbi, svikli na lične žrtve za državu sačuvali su o Milošu klasično jednostavnu pismenu uspomenu, da je bio «vrlo blagorodan i veran», a

narodna tradicija je uzela njegovu svetlu, herojsku ličnost za podlogu da na njoj izgradi idealni srpski tip, koji će Kosovo osvetiti.

Pri završetku boja Miloš nije više bio među živima, a svakojako, i Murat. Mesto njega je već vladao Bajazit, koji je odmah dao ubiti svoga brata Jakupa. On je naredio da se, kao odmazda za ljut otpor i za smrt Muratovu, poseče Knez Lazar i s njim zarobljena srpska vlastela. Srbi se na tu zapovest nisu ni rastužili, ni ponizili. Znali su sada Miloševo herojsko delo i osećali da narod s ovakim sinovima ne može propasti. Godinu dana ranije se bugarski car Šišman vio u prašini ispred nogu Ali-pašinih i molio milost, koja mu je s odvratnošću pružena. Sada su stajali pred Turcima pobednicima svladani Srbi. Ponositi kao lavovi zbog svog silnog otpora, zbog teške turske pobede i zbog Miloševog herojskog dela. Turci bi sami osetili doboku razliku između Srba na jednoj i Bugara i Grka na drugoj strani, da im pohvatani srpski vitezovi i nisu novim primerom dali dokaz srpske plemenitosti: Vest o smrti su primili hladnokrvno, radosno, jer im život bez Kneza Lazara, s kojim su ga proživeli, i bez samostalne srpske zemlje nije ništa vredeo. Moliti, dakle, nisu imali ništa, osim da budu posečeni pre Kneza, da pred njim umru. Turci, koji su umeli ceniti odanost vladaru i junačko samopregorenje valjda su im to dopustili. Pre smirivanja sunčeva odrubljene su glave zarobljene srpske vlastele i Kneza Lazara. Kosovki boj bio je svršen. Krvavo Kosovo posuto izginulim cvetom srpskog naroda ostalo je najdublja impresija za srpski narod na sva vremena.

Iza boja.

Bajazit je odmah iza pobede napustio Kosovo polje, žureći se u Drinopolje, da bi učvrstio svoj prestol iza smrti očeve. To naglo povlačenje s Kosova, onda junačko delo Miloševo i smrt Muratova biće glavni razlog, što se neko vreme na zapadu verovalo da su Srbi na Kosovu pobedili. Te je vesti proturio kralj Tvrtko valjda u neznanju i u dobroj nameri. Čini se, naime, da su se njegove čete pre pravog završetka boja povukle s Kosova, jer je, možda, Vlatko Vuković imao zapovest da se što pre žuri natrag u Jadransko primorje, gde je baš na Vidov-dan isticao prvi Tvrtkov rok dalmatinskim gradovima za predaju. Prva faza Kosovskog boja bila je za Srbe zbilja pobednička i, valjda, je pod tim utiskom bosanski vojvoda izvestio svog kralja o pobedi na Kosovu. Prevrneno povlačenje Bosanaca tumačila je, međutim, narodna tradicija drugčije i žigosala ga izdajstvom: «Pobješkoše junaci Bošnjaci».

O pobedi, koja je doista bila poraz, pisao je kralj Tvrtko — što mi znamo — pisma u Firencu i u Trogir, hvaleći se, kako je njegova vojska pobedila «onoga gordoga vražjega sina i slugu, neprijatelja imena Hristova i celoga roda čovečjeg... nevarnoga... Amurata» tako, da je «malo od njih žive glave iznelo». U Firenci su to verovali i kralju srdačno čestitali. U Dubrovniku, međutim, čini se da se držalo, da je borba ostala neodlučna. U Mlecima pak kao da uopće nisu poklanjali vere bosanskim vestima, iako sami nisu ništa.

pouzdana znali, jer su pisali još 23. julija 1389. god. Bajazitu, preporučujući mu se, kako se pronese vesti o sukobu između Turaka i Srba «kojima se ne može sasvim poverovati».

Ovakih neverica, kao mletački trgovci, bilo je, međutim, malo. Uopće se verovalo na zapadu, da je dugo izgledani boj između Hrišćana i Turaka za Turke nesrečno svršen, jer je činilo najdublji utisak što je strašni emir Murat bio u boju poginuo. Francuski vitezovi, uvek željni o junačkim delima slušati i činiti ih, naročito su rado verovali u vesti koje su im još julija meseca mletački poslanici na kraljevski dvor doneli. Priča o tom, sačuvana kod Monaha Sen-Denskog, napisana prema mletačkim vestima, bačena je u nepravo vreme i, delom, pripisana pogrešnim licima, te iskićena francuskom viteškom maštom, koju je raspaljivala topla želja da Hrišćani pobeđu u borbi s Turcima. Srećan, priča se tamo, zbog smrti emira Murata i njegova sina — ovo je tačno — toliko se razveselio francuski kralj Karlo VI da je «prinoseći Bogu zahvalnost, idućeg dana pošao u crkvu Naše Gospodje Pariške sa svojim stričevima i prvacima kraljevstva i tamo najskrušenije zapovedio odslužiti svečanu službu u Duhu Svetom».

Srbi se i pored junaške borbe i pokraj smrti Muratove nisu dali ovako zbuniti, niti zavaravati. Znali su, da su pali na Kosovu, istina junački i slavno, ali ipak pali. Naglo povlačenje Turaka dalo im je samo prilike da dodju sebi i da se u teškoj nesreći snadju. Moralna pak zadovoljština, da su se dali od Turaka teško pobediti, i da je Turke pobeđa mnogo stala, bila im je čvrst oslonac u najvećoj nesreći, koja nas je stigla.

Dok je utisak o velikoj turskoj sili na Kosovu bio živ, dotle Srbi nisu tražili drugih razloga porazu, osim pretežne turske sile. Ali kada su prvi utisci izbledeli i kada je legenda stala obvijati Kosovski boj, onda je odmah iskrslo pitanje o krivici poraza. Prvo neodređeno, plašljivo i mutno, a posle sve jasnije. Odmah iza Kosovskog boja nema uopće govora o izdaji. Kasnije se neodređeno spominje, da su Srbi, možda, i zbog izdaje podlegli, zatim se pipa i traži koja ličnost, da joj se teški teret narodne izdaje naturi na vrat. To je bio prvo, valjda, Vlatko Vuković, zbog njegova prevremena odlaska s Kosova, onda neka inače nepoznata ličnost, Dragoslav Pribišić, dok se nije legenda zaustavila na Vuku Brankoviću i od njega učinila narodnog i državnog izdajnika, personificirajući pod njegovim imenom sve loše osobine srpskog naroda — a naročito srpske vlastele, koje su, doista, poraz mnogo skrivile. Tako su utvrđene srpske pogreške — ponositost, prkos i tvrdoglavost — proglašene za razlog narodne nesreće i za smetnju sticanja i održavanja narodne slobode.

Najranije je tu legendu zabeležio Mavro Orbini, očevitno po narodnim pesmama i pričama, koje su udomaćile u narodu uverenje, da je Vuk izdajnik na Kosovu. Kod legenda je malo umesno pitati, zašto svoju gradju okupljaju oko dotične ličnosti, jer odgovori nikako ne mogu biti iscrpni i potpuno zadovoljiti. Čini nam se svejedno, da je jedan od glavnih razloga, zašto je Vuku pripisana izdaja na Kosovu, dosad previdjan. Velika, tragična, njegova krivica, po shva-

tanju koje vredi svagde i svuda, jeste, što je iza časne i slavne srpske pogibije na Kosovu ostao živ. Svako, ko iza takog narodnog boja za život i slobodu ostane živ, sumnjiv je, da se nije junački držao i da je više čuvao život nego čast. U Kosovskom boju su, očevidno, izginuli ili zarobljeni pogubljeni najugledniji srpski vitezovi, prvi srpski ljudi i Vuk je, bez sumnje, odmah sumnjičavo gledan, odmah su mu činjena prebacivanja, što nije ostao tamo, gde je pao cvet Srba. To je osnovni razlog, kom su kasnije pristupili i drugi: Omraza s Kneginjom Milicom, nepopularnost politike Vukovića itd. Ali osnovu mržnji na Vuka valja tražiti već u tom, što je iza Kosovske pogibije ostao živ. On je ostao, on, mrzan, a inače je ljudi bilo tako malo iza boja, da je Kneginja Milica morala kao žena mahnuti ženske poslove i latiti se vođenja državnih u svojoj nesrećnoj, pobedjenoj i obezglavljenoj zemlji.

Ugled kneza Lazara, koji je za života imao, i mučenička aureola koju je na Kosovu stekao, okupili su oko Kneginje Milice i još mladog naslednika Lazareva, Stefana Visokog, sve Lazareve zemlje, kojima je bila najveća potreba da se smire i oporave. Vuk Branković, međutim, nije stupio u isti odnošaj prema šuraku, u kom je bio prema Knezu Lazaru. On je sad vladao u svojoj zemlji sasvim samostalno, ostavljajući Kneginju Milicu u najtežim časovima samu, bez saveta i bez pomoći. Tako su južne granice Lazareve države i deo istočnih iza Kosovskog boja opkoljene Vukovom, napola neprijateljskom, zemljom, na istoku su im Turci, na zapadu, ubrzo, počinje bosanska anarhija, a na severu je tek najgori sused, Sigismund. Dok su se, naime, u Italiji i Francuskoj radovali fiktivnoj srpskoj pobedi nad Turcima, dotle je Sigismund, koji je morao znati pravo stanje stvari u Srbiji, malo iza Kosovskog boja navalio na Lazareve zemlje, prodro duboko u njih, opljačkao ih i osvojio gradove Borač i Čestin. Pored ovakih neposrednih suseda morala je Kneginja Milica tražiti gde bilo oslonca, jer je njen položaj bio strašan. Neverstvo i slabost hrišćanskih vladara činili su svaku odbranu Srbije s njihove strane iluzornom, dok je turska sila bar otvarala mogućnost faktične zaštite. Stoga se Kneginja Milica i odlučila da se s Turcima umiri, da bi bar zemlju spasla od pljačkaških turskih četa, koje su iza Kosovskog boja zaostale, te da bi dobila određene ruke na severu, gde su Madžari pljačkali severne krajeve, koji su sada imali najveću vrednost za srpsku državu. Pregovori s Turcima nisu ušli brzo. Bajazit je, istina, s mnogo više poštovanja tretirao Srbe nego Bugare i Grke, ali osnova ugovora između Srbije i Turske morao je ipak biti srpski poraz na Kosovu polju. Turci su tražili, na oko, vrlo malo: Danak, ne visok, srpske rudnike i važna mesta na granici, preko kojih vode znameniti putevi. Da bi ugovor bio čvršći preporučivali su Bajazitovi ljudi Kneginji Milici, da ponudi svoju kćerku Oliveru novom sultanu za ženu. Lako je predstaviti, kako su primljeni ovi turski uveti, za koje su oni tvrdili da su vrlo blagi. Ali se nije imalo kuda, valjalo je pristati na njih samo mira radi, koji je bio napaćenoj zemlji najpreča potreba. Pristanak odnese u Drinopolje sam Visoki Stefan. Sobom je poveo

u sultanov harem svoju sestru Oliveru — kao treću hrišćansku princezu koja je žrtvovana Osmanlijama. Iz Drinopolja se vratio kao turski kletvenik, s obvezom, da odsad mora oružjem pomagati Turke u ratovima isto onako kao južna srpska gospoda iza Maričkog boja. Srbima je naročito teško palo ovo ratovanje u turskoj službi, pod turskim zastavama, sviklim na vojevanje pod svojim srpskim i hrišćanskim doskora pobedonosnim zastavama.

Neznatna uteha Srbima bilo je dopuštenje Bajazitovo, da se Knez Lazar sme preneti iz Prištine, gde je iza Kosovskog boja sahranjen, u kneževu zadužbinu Ravanicu. Tužna i veličanstvena svečanost prenosna Kneza Mučenika cepala je srce svakom, ko ju video, kao što i nas puni dubokom tugom, kada joj opis čitamo. To je bila formalna sahrana samostalnosti slavne srpske nemanjičke države, i duga povorka sveštenika, vlastele i naroda, koja je pratila pokojnog Kneza od Prištine, preko Brvenika i Prepolca, u Ravanicu bila je toga potpuno svesna.

Skrušeno, kao i drugi, pratio je i Vuk Branković — ali samo kroz svoje zemlje — telo pokojnog Kneza i gledajući svečanu i duboku tugu cele pratnje morao je steći uverenje, da mu se valja s Turcima miriti. 21. novembra 1392. god. javio je Hilandararu «da je složio mir s Turcima». Tako su jezgrovite srpske zemlje, srce nemanjičke države, dospеле pod vrhovnu vlast Turaka.

Tri godine iza Kosovskog boja, dakle, trebalo je da se Srbi kako tako formalno izmire s vrhovnom turskom vlašću a sedamdeset godina je još trajalo hrvanje, dok srpske zemlje nisu postale 1459. god., iza pada Smedereva, turski pašaluk.

Srpska zemlja je bila, međjutim, već sada pokorena i Srbi su bili više no u pola tursko roblje, ali srpski duhovi su bili slobodni. Ni časa se nisu s robovanjem izmirili. Ponositi zbog slavnog pada na Kosovu, oni su, tek pobedjeni, odmah smišljali, kako će Kosovo osvetiti. Tom neslomljivom srpskom ponosu, tom smelom optimizmu, koji nije očajavao ni u najvećoj opasnosti, jezgra su kosovski ideali, u kojima leži snaga srpskog naroda. Jer koliko je god bila hrabrost izaći pred mnogo jačeg, složnijeg, i bolje opremljenog neprijatelja, poći u sigurnu propast, toliko je veća bila smelost na još krvavim ruševinama srpskog carstva na Kosovu, verovati u njegov vaskrs.

* * *

Kosovski boj je postao jezgra, oko koje su okupljene naše legende, u kojima je srpski narod ocrtao one svoje karakterne osobine, koje su dovele do strašnog poraza na Kosovu, i u kojima je, u isti mah, postavio i utvrdio one ideale, s kojima je Kosovo osvetio. Srpski se narod vekovima vaspitavao na kosovskim tipovima, ugušujući i satirući u sebi osobine onih, koji su, po kosovskim legendama, krivi porazu, i negujući rodoljubive, požrtvovne i herojske ideale onih, koji su na Kosovu barem slavno pali, te dali svedodžbu o srpskoj snazi i požrtvovnosti, spasli bar srpsku slavu, kada već nisu mogli države od poraza odbraniti. Srpski se narod vekovima samo Kosovom držao da u robovanju ne

klone. Ono mu je ispunjavalo celi duhovni život i opredeljivalo svaki njegov rad, u zajednici poduzet. Osveta Kosova postala je srpski zajednički, najviši, ideal i utvrdila se kao najčvršća veza, koja je sljubila naš celi narod u jednu čvrstu celinu, po svrsi života homogenu, orijentiranu u istom pravcu, oduševljenu istim idealom — osveta Kosova.

Kosovo je osvećeno, Kosovski ideali ostaju. Oni su jedini dali snage srpskom narodu, da u dugom robovanju ne izgubi narodni ponos, oni su jedini srpski nacionalizam učinili sadržajnim, oni su jedini stvorili srpsko rodoljubje delotvornim, oni su jedini doveli do osvete Kosova — oni moraju i novo Kosovo sprečiti. Idealno nastrojani srpski optimizam, vedar i smeo i u najtežim prilikama, potpuna odanost visokim idealima čitave nacije i voljna, bezgranična požrtvovnost za njihovo ostvarivanje počivaju na osnovima kosovskih ideala. Najbolji deo u nama, srč našeg duhovnog života, formiran je prema kosovskim idealima i udešavan za njihovo ostvarenje. Od Kosova postoji čvrst kontinuitet u zajedničkim srpskim nazorima o odvratnim i idealnim narodnim i državnim tipovima, personifikacijama zlih i dobrih strana našeg narodnog karaktera — taj se kontinuitet ne sme kidati.

Od Kosova se na osnovu kosovskih ideala stvaraju i razvijaju u srpskom narodu osobine, kojima je Kosovo osvećeno, osobine, u kojima su ostvarenje i sublimacija najboljih klica u našem narodnom karakteru, bez kojih bi naš duhovni život bio prazan, a naš nacionalizam župalj.

S Kosovskih se ideala naš duhovni razvoj ne sme skretati, da se njegov kontinuitet ne bi prekinuo, svrhe rascepkale i snizile, te ceo naš progres zamutio i zbunio. Vidov dan mora ostati simbol našeg jedinstva, naše ponositosti, našeg rodoljublja, naše požrtvovnosti i našeg smelog idealizma isto tako u slobodi kao što je bio i u robovanju. Kosovski ideali moraju biti i dalje osnova za srpski rodoljubivi idealizam, kojim su disali kosovski idealni tipovi, koji su, pregarajući sebe, podnosili se na žrtvu za narodno i državno dobro.

Narodna sloboda u samostalnoj državi, prva narodna potreba i najviša sreća po kosovskim legendama, može se sačuvati samo održavanjem i negovanjem onih visokih ideala, koje kosovske legende istavljaju kao primer i ugled, i satiranjem onih osobina, koje se u kosovskim legendama prikazuju kao razlog kosovskog poraza. To su nesloga, prkos i zloba, izrasle iz slepa samoljublja i grube samoživosti, koje su dovele — po tačnom narodnom shvatanju — do nacionalne nesreće na Kosovu i spremile propast samostalnosti nemanjičke Srbije. Narod je kumulirao te svoje loše osobine u ličnosti Vuka Brankovića i stavio prema njemu tipove kosovskog mučenika, Kneza Lazara, i kosovskog junaka, Miloša Obilića, koji drže čisto ime najvišom ličnom srećom, a državnu slobodu najprečom narodnom potrebom. Najveći kosovski junaci, koji su spasli na Kosovu srpsku čast, bili su uzor za kosovske osvete. Po njima je izradjen nepromenljivi idealni srpski tip, kom su glavne osobine visok lični ponos i безусловna i bezgranična požrtvovnost za narodnu slobodu. Osobine, bez kojih, doista, nikada i nigde ne može biti ni slobodne države ni zdrava društva.

M. OBERSNEL:

Naša železna industrija v desetletju 1911—1920.

O proizvodni sposobnosti naše železne industrije in njenem sedanjem položaju niso še dovolj poučeni vsi oni krogi, ki bi morali vpoštevati to važno grano našega narodnega gospodarstva s stališča smotrene gospodarske politike. Ta neorientiranost je povzročila marsikatero gospodarskopolično napako v minulih dveh letih in tudi v najnovejšem času, posledice pa ogrožujejo čim dalje bolj to prej cvetočo industrijsko grano in vplivajo sploh kvarno na naše narodnogospodarske in socialne razmere. Iz teh razlogov je pač v nespornem interesu splošnosti, da se objavijo točni statistični podatki o naših podjetjih, proizvajajočih železo in jeklo; da bo pa celotna slika tem pravilnejša, morajo obsegati ti podatki večje razdobje, leta z normalnimi razmerami pred vojno, med njo in pozneje.¹

Zbral sem zato najvažnejši statistični material za desetletje 1911 do 1920 o podjetjih v državi, ki iz sirovega in starega železa proizvajajo železo in jeklo ter ga podelavajo v svojih valjarnicah; podatki se nanašajo na jeseniške tvornice Kranjske industrijske družbe, na železarno v Štorah in na jeklaro na Ravnah v Sloveniji ter na železarno v Zenici v Bosni, obsegajo torej vse tuzemske obrate zgoraj označene vrste. V podatkih o produkciji teh podjetij pa ni vpoštevana proizvodnja železne in jeklene litine, ker bi njihova produkcijska statistika v tem pogledu ne obsegala vse produkcije na ozemlju naše države. V tej smeri se bo torej moral tu podani statistični material še izpopolniti.

Število in vrste peči, v katerih se proizvaja v naši državi železo in jeklo, ter njihovo dnevno kapaciteto razvidimo iz sledečega pregleda:

Podjetje	Martinske	Topilniške	Pudlarske	Skupna dnevna produkcija v tonah
	p e č i			
Jesenice	5	—	—	250
Štore	1	—	—	60
Ravne	2	3	3	60
Zenica	3	—	—	180
skupaj	11	3	3	550

Skupna teoretična kapaciteta naših podjetij znaša torej 550 ton sirovega jekla, oziroma železa v ingotih dnevno ali na leto, ako računamo 300 delavnikov in odštejemo še 50 dni za upostavljanje peči, približno

¹ Gospodarska statistika je neobhodno potreben pripomoček gospodarsko-političnega dela. Da je pri nas še nimamo, vsaj ne za vse panoge našega narodnega gospodarstva, je razumljivo in opravičljivo, da si jo pa izdelamo in izpopolnimo, je naša nujna in neodložljiva dolžnost.

137.500 ton ali — ako primerjamo to količino s številom prebivalstva naše države — približno 11 kg na osebo.²

V koliki meri se je tu označena kapaciteta resnično dosegla v zadnjem desetletju, nam kaže sledeča tabela, pri kateri pa moramo vpoštovati, da je železarna v Štorah pričela sama proizvajati železo v svoji martinski peči leta 1914., dočim je dotlej le podelovala v svoji valjarnici ingote tujega porekla; za leta 1911 do 1913 bi znašala teoretična kapaciteta ostalih tvornic približno 122.500 ton na leto.

Produkcija sirovega jekla in železa v ingotih

(v tonah):

Podjetje	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Jesenice	63.060	64.553	71.169	76.834	45.028	41.840	41.660	19.200	14.870	10.990
Štore (približno)	—	—	—	6.000	6.000	6.000	6.000	3.700	1.200	1.250
Ravne	9.077	10.247	10.354	6.887	7.411	7.661	3.612	2.305	2.606	3.614
Zenica	35.508	38.583	33.656	28.520	18.933	22.694	24.291	13.469	5.801	6.745
Skupaj (približno)	107.645	113.383	115.179	117.200	76.400	76.700	74.600	38.700	24.600	22.600

Iz teh števil je razvidno, da je resnična produkcija teoretično kapaciteto skoraj dosegla tik pred vojno, v dobi torej, ki jo danes smatramo za normalno, dasiravno je vladala baš tedaj nekolikšna depresija v železni industriji; vpliv vojnih let in dobe po vojni se izraža s padcem produkcije ob pričetku vojne, z relativno stabilnostjo na srednji višini med vojno in s *konstantnim padanjem v dobi po vojni*.

Še nazorneje je razvidno nazadovanje produkcije iz sledeče tabele, ki nam prikazuje prejšnje podatke v odstotnih številih, izračunjenih na podlagi največje produkcije v desetletju (za železarno v Štorah, kjer se je produkcija pričela že v nenormalni dobi, na podlagi teoretične kapacitete).

Produkcija sirovega jekla in železa v ingotih

(v odstotnih številih):

Podjetje	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Jesenice	82·1	84·—	92·6	100·—	58·6	53·8	54·2	25·—	19·2	14·3
Štore	—	—	—	33·3	33·3	33·3	33·3	25·—	8·—	8·—
Ravne	87·7	99·—	100·—	66·5	71·6	74·—	34·9	22·3	25·2	34·9
Zenica	92·—	100·—	87·2	73·9	49·3	58·8	62·8	34·9	15·—	17·5
Povprečno	85·6	90·2	91·6	83·—	54·5	54·8	53·2	27·6	17·5	16·2

Razen števil, ki prikazujejo produkcijo peči, označujejo proizvajalno sposobnost podjetij železne industrije in efektivno njihovo zaposlenost

² V industrijsko mnogo bolj razviti Avstriji — brez Ogrske in Bosne — je znašala najmanjša, oziroma najvišja produkcija v dobi 1899. do 1913.: l. 1903. 36·6 kg, l. 1912. pa 60·7 kg na osebo.

zelo točno tudi podatki o količinah železa in jekla, ki so jih podeljala posamezna podjetja v svojih valjarnicah. Te podatke navaja sledeča tabela:

Produkcija valjanega železa in jekla

(v tonah):

Podjetje	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Jesenice	64.000	64.274	63.490	60.102	40.736	42.004	38.349	22.779	15.019	9.586
Štore (približno)	12.000	12.000	12.000	6.000	6.000	6.000	6.000	4.000	1.800	1.200
Ravno ¹	6.131	5.474	5.671	3.817	3.647	6.478	5.782	2.864	1.790	2.078
Zenica	29.600	32.781	26.580	22.779	14.019	17.215	16.767	11.799	4.709	5.452
Skupaj (približno)	111.700	114.500	107.700	92.700	64.400	71.700	66.900	41.400	23.000	18.300

Tu navedene absolutne količine, preračunjene v odstotna števila na podlagi največje produkcije v desetletju nam dajejo sledeči pregled:

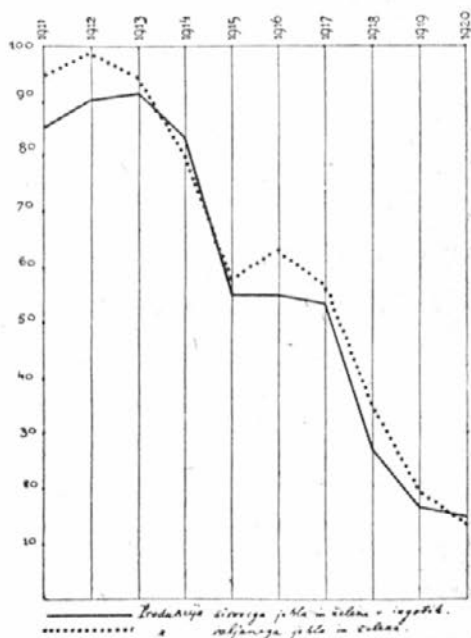
Produkcija valjanega železa in jekla

(v odstotnih številih):

Podjetje	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Jesenice	99—	100—	98·8	93·5	63·1	65·8	59·7	35·4	23·4	14·9
Štore	100—	100—	100—	50—	50—	50—	50—	33·3	12·5	10—
Ravno	94·6	84·8	87·5	58·9	55·3	100—	89·3	44·1	27·6	32·1
Zenica	90·3	100—	81·1	69·5	49·7	52·5	51·1	36—	14·4	16·6
Povprečno	96·8	99·1	93·2	80·3	55·8	62·1	57·9	35·9	19·9	15·9

Produkcija valjanega železa in jekla kaže torej skoraj popolnoma enako tendenco kakor produkcija peči, tako da se ti podatki medsebojno potrjujejo; lahko torej označimo odstotna števila obeh tabel kot kazalna števila o izrabi kapacitete naših podjetij v minulem desetletju. Sledeči diagram nam najbolje predočuje ugotovljene podatke.

Količine glavnih sirovin, sirovega in starega železa, ki so bile v desetletju 1911 do 1920 uporabljene pri naših podjetjih, so razvidne iz sledečih dveh tabel:

¹ vstevši kovano jeklo.

Skupna količina uporabljenega sirovega železa

Iz	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	tisoč ton:									
Škedenja pri Trstu . . .	27—	27—	31—	34—	20—	18—	—	—	—	—
Vareša	26—	27·9	24·3	20·3	14·1	15·9	18·7	9·9	4·1	4·9
Avstrije	6·7	6·7	5·6	5—	4—	6·7	22·5	10·4	1·2	1·4
Nemčije	—	—	—	—	—	—	—	—	6·5	3·3
Češkoslovaške	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1·5
Skupaj	59·7	61·6	60·9	59·3	38·1	40·6	41·2	20·3	11·8	10·4

Skupna količina uporabljenega starega železa

Leta	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Tisoč ton	55—	55·7	60·4	65·6	41·6	41·8	40·7	20·8	14·4	13·4

Prva tabela nam kaže, kako je vojna in doba po njej deloma premaknila važne temelje naših podjetij; škedenjski plavži, ki so pred vojno popolnoma krili potrebo jeseniških martinskih peči s šestim delom svoje produkcije,³ so ob vstopu Italije v svetovno vojno prenehali z obratovanjem; premirje in rapalska pogodba sta jih odrezala od zaledja; primanjkljaj je krila do prevrata Alpinska montanska družba, ki je potem tudi sama bila odrezana od važnih nabavnih virov (koksa) in s tem bila primorana ustaviti obratovanje svojih plavžev do najnovejšega časa; plavži v Varešu, naravni nabavni vir sirovega železa za železarno v Zenici, so istotako prenehali z obratovanjem vsled pomanjkanja koksa ter ga upostavili šele leta 1920. v omenjenem obsegu z drvnim ogljem;⁴ naša podjetja so porabila v tem času ostanke svojih prejšnjih zalog sirovega železa ter si poiskala za silo novih, čeprav oddaljenejših nabavnih virov v Nemčiji in Češkoslovaški, toda izvozne prepovedi teh držav in prometne razmere so onemogočale nabavo zadostnih količin. V teh okoliščinah tiče glavni vzrok, da se produkcija naših podjetij v prvi dobi po vojni ni dvignila kakor drugod.

Količine premoga, ki so jih naša podjetja porabila v dobi 1911 do 1920, so razvidne iz sledečega pregleda:

³ Proizvajalna sposobnost škedenjskih plavžev znaša 200.000 ton sirovega železa na leto.

⁴ Produkcija visokih peči v Varešu:

Množina izdelanega sirovega železa	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	tisoč ton:									
Za jeklarne	27·2	26·4	40·4	18·3	19·3	26·1	26·9	10·4	—	4·1
Za livarne	17·1	16·9	13·1	25·7	10·4	12·3	13·6	9·4	—	2—
Skupaj	44·3	43·3	53·5	44—	29·7	38·4	40·5	25·8	—	6·1

Skupna količina porabljenega premoga

Leta	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Tisoč ton	185 2	195 3	197 8	191 1	156 9	173 6	172 8	114 1	78 7	88 1

Tudi tu vidimo konstantno padanje izza leta 1913., toda ne v istem razmerju kakor pri produkciji; dočim je produkcija od dobe pred vojno do leta 1920. padla pod eno petino, se je zmanjšala poraba premoga komaj na dve petini; vzrok leži na dlani; nezadostno izkoriščanje peči in drugih tvorniških naprav ima za posledico tem večjo neracionalnost v porabljanju premoga. Ako ugotovimo razmerje med količinama izdelanega železa in jekla ter porabljenega premoga, dobimo precej točno merilo za poslabšanje ekonomičnosti fabrikacije v tem pogledu.

Povprečna poraba premoga na 1 kg valjanega izdelka

Leta	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
kg.	1 658	1 705	1 893	2 061	2 437	2 421	2 583	2 756	3 422	4 541
Odstotno naraščanje . .	100 —	102 9	110 6	124 3	147 —	146 1	155 8	166 2	206 4	273 9

Okolnost, da je produkcija padla na približno 16 % predvojnne višine, je imela torej za posledico, da se je relativna poraba premoga zvišala za 174 %.

Analogni pojavi bi se mogli seveda ugotoviti tudi pri skoraj vseh drugih elementih, ki tvorijo v svoji skupnosti produkcijske stroške podjetij; povsod bi se nam nudila v manjši ali večji meri ista slika, da ob padanju produkcije rastejo produkcijski stroški.

Zelo zanimiva in poučna je v tem pogledu ugotovitev produktivne zaposlenosti delavstva. Število delavstva, zaposlenega v tvornicah naše železne industrije, se je v desetletju 1911 do 1920 spričo velikih izprememb v produkciji teh tvornic le v nezatni meri izpreminjalo;⁵ dočim je padla produkcija za 84 %, se je znižalo število delavstva le za 20 %; nazadovanje produktivne zaposlenosti je razvidno iz sledečih podatkov.

Produktivna zaposlenost delavstva.

Leta	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Povprečno število delavstva	3940	3780	3710	2895	2830	3000	3310	2930	3220	3210
Povprečna količina izdelka (v tonah) na 1 delavca	28 4	20 7	29 —	32 —	22 8	29 9	20 2	14 1	7 1	5 7
Produktivna zaposlenost, izražena v odstotnih številih . . .	88 6	95 8	90 7	100 —	71 1	74 7	63 1	44 1	22 3	17 8

⁵ Pripomniti pa moramo, da znači manjše število delavstva ob koncu desetletja napram številu začetkom desetletja ne le absolutno, ampak tudi relativno nazadovanje, ker bi se ob polnem obratovanju normalno število delavstva bilo moralo zvišati po prevratu vsled uvedbe osemurnega delavnika.

Produktivna zaposlenost delavstva je padla torej v primeri z dobo najintenzivnejšega dela (1914) na 17·8 %; to znači, *da so produkcijski stroški naših podjetij železne industrije v onem alikvotnem delu, ki ga tvorijo delavske mezde, vsled znižane produkcije približno petkrat večji kot bi bili pri polnem obratovanju.*

*

Slika, ki smo jo tako ugotovili o naši železni industriji v minulem desetletju, nam predočuje vso resnost položaja, v katerem se nahaja ta važna grana našega narodnega gospodarstva. Kriza, ki se izraža v tej sliki ob koncu desetletja in ki se je v tekočem letu še poostrila, ima le lahne vezi s svetovno industrijsko krizo. Le-ta je sledila konjunkturi, v našem diagramu pa, prikazajočem padanje produkcije, iščemo konjunkturo po vojni zaman. Vzroki kritičnega položaja naših podjetij ležijo drugje. Vsekakor je v nujnem interesu našega narodnega gospodarstva in naših socialnih prilik, a tudi v interesu državne brambe, da naša železna industrija ne propade. *Tu objavljeni statistični podatki nam pričajo o nujnosti primernih gospodarskopolitičnih ukrepov.* Njih smoter more biti le ta, da se dvigne produkcija naših podjetij vsaj zopet na višino pred vojno in da se znižajo s tem stroški produkcije na najnižjo mero.

ALEKSANDER BILIMOVIČ:

Indeksne številke.

Sodobno komplicirano socialno življenje zahteva, da se skrbno proučujejo njegove različne strani.

Da bi se to proučevanje izognilo subjektivizmu, mora temeljiti na mnogoštevilnih opazovanjih, kojih rezultati se izražajo v brezstrastnih številkah.

Mlada država SHS. posebno potrebuje takega proučavanja.

Začetek temu proučavanju je položilo prvo ljudsko štetje in statistika o žetvi leta 1920. za vso državo, in nekatera druga statistična raziskovanja.

Med različnimi panogami gospodarske statistike, ki so potrebne za novo državo, pa je treba posebno omeniti statistiko cen.

Statistika blagovnih cen je posebno važna v sedanjem času, ko se vršijo globoke izpremembe v cenah. Kraljevina SHS. pa nima dosedaj nobene pravilno organizirane statistike cen. Poskusil sem izvedeti, kako so se gibale v Jugoslaviji blagovne cene tekom let 1919. in 1920. V to svrhu sem pregledal časopisa «Trgovinski glasnik» in «Jugoslavenski Lloyd» za ti dve leti. Nisem pa našel v njih ničesar razen nekaterih osamljenih podatkov o cenah. Nekoliko popolnejši so podatki o cenah žita, moke in produktov živinoreje na vojvodinskih trgih, toda tudi ti dodatki niso zadostni, ker niso publicirani pravilno periodično.

Ni mogoče na podlagi teh podatkov presojati, kako so se gibale v Jugoslaviji cene posameznih vrst blaga in kako se je izpreminjal l. 1919. in 1920. splošni razvoj blagovnih cen. Medtem pa sta ravno ti dve prvi leti življenja nove države posebno zanimivi z vidika statistike cen. Ako pa ni mogoče vrniti preteklega, je tem važneje, da bi se sedaj kolikor možno hitreje organizirala pravilna statistika. Ta statistika mora biti organizirana tako, da bi dovoljevala izračunanje takozvanih *indeksnih števil* (index numbers).

Indeksna številka je številka, ki kaže *relativno* višino cene kateregakoli blaga. Če je stal kg kateregakoli blaga pred vojno 5 dinarjev, sedaj pa stane 50 dinarjev, potem se vzame prva cena za 100 in bo sedanja cena enaka 500. 500 je sedanja indeksna številka za to blago in kaže, da je sedaj cena tega blaga petkrat višja, kakor pred vojno. Posebno je važna takozvana *splošna indeksna številka* (total index number), Ta številka kaže splošno relativno višino blagovnih cen ali realno vrednost denarja, to se pravi, njegovo «kupno moč».

Računa se splošna indeksna številka tako-le: Vzamejo se najpoglavitejše vrste blaga, da se izognemo vplivu raznih okolnosti, ki delujejo na posamezno blago. Vzamejo se n. pr. cene kmetijskih pridelkov, kuriva, kovin, gradbenega materiala, izdelkov tekstilne industrije itd. Nato se cena vsakega izmed teh predmetov za gotov moment primerja s 100 in se izračuna na tej podlagi za vse predmete njihove indeksne številke za neki drug časovni moment. Slednjič se izračuna srednja velikost indeksnih številk vseh vzetih predmetov. Takšna povprečna številka je splošna indeksna številka. Navadno se jemlje pri tem zaradi enostavnosti aritmetična sredina. Pravzaprav bi bilo treba geometrično sredino, kajti ako cene nekaterih gospodarskih dobrin rastejo, drugih pa padajo, podaja aritmetična sredina napačno predstavo. Toda izračunanje geometrične sredine je težavno pri velikem številu dobrin. Poleg tega se navadno cene večine dobrin izpreminjajo v isti smeri. Zaradi tega se zadovoljujemo z aritmetično sredino.

Prve splošne indeksne številke sta izračunala Angleža Neumarch in Jevons (l. 1859. in 1863.); te številke so se tiskale v «Journal of the Statistical Society». Za 100 so bile vzete cene l. 1845. do 1850. Splošne indeksne številke za Anglijo nadaljuje doslej za 22 predmetov časopis «The Economist». Podobne tabele za Nemčijo je začel tiskati Soetbeer (za 100 predmetov; za 100 so bile vzete cene l. 1847. do 1851.). Te tabele se nadaljujejo v «Conrads Jahrbücher». Za severnoamerikanske Združene države priobčuje splošne indeksne številke washingtonski departement dela, za Francijo Bureau de statistique. V Rusiji je pred vojno priobčevalo tabele cen in indeksne številke ministrstvo za trgovino in industrijo («Svod tovarnih cen»; za 100 so vzete cene l. 1890. do 1899.). Francoski nacionalni ekonom Ch. Gide (Cours d'Économie politique, 6e éd., 1920., I., str. 90.) navaja podatke iz Laytonove tabele indeksnih števil, ki obsegajo dobo 1800. do 1910.

Ako vzamemo cene 1800. do 1910. leta za 100, tedaj bodo najostrejša kolebanja ta-le: 1800. — 235, 1850. — 107, 1873. — 148, 1896. — 80, 1910. — 104.

INDEKSNE ŠTEVILKE.

Kakor je razvidno, so se začele cene že pred vojno dvigati; vojna pa jih je pognala tako visoko, da je to povečanje cen popolnoma upravičeno dobilo ime «revolucija cen». Sedaj preživlja večina narodnih gospodarstev val padanja cen po vojni. Kako so rastle cene na Angleškem za časa vojne in kako padajo cene sedaj, kaže splošna indeksna številka, ki jo vsak mesec priobčuje «The Economist» (za 22· predmetov).

Ta številka se je gibala tako-le:

1901. do 1905.	100,0
1. januarja 1914.	119,2
1. julija 1914.	115,9
koncem decembra 1914.	127,3
koncem decembra 1915.	165,1
koncem decembra 1916.	223,0
koncem decembra 1917.	263,2
koncem novembra 1918.	282,6
koncem decembra 1918.	277,0
koncem decembra 1919.	334,7
koncem marca 1920.	379,6
koncem decembra 1920.	269,3
koncem maja 1921.	223,2

Splošne indeksne številke, celo najskrbnejše izračunane, niso proste nedostatkov. Ti nedostatkovi obstoje pred vsem v samovoljni izbiri predmetov, katerih cene se vpoštevajo. Za popolno izračunanje «kupne moči» denarja bi bilo treba vpoštevati vse gospodarske dobrine, toda to je praktično nemogoče. Dalje se pri izračunanju splošnih indeksnih številk navadno ne vpoštevata relativni pomen raznega blaga. Zato je začel angleški nacionalni ekonom Palgrave računati splošno indeksno številko tako, da je vzel «sestavljeno» ali «tehtano» sredino, vpoštevajoč pri tem relativni pomen vsakega blaga z ozirom na količino njegove notranje produkcije in uvoza. Zlasti važno je, da vpoštevamo pomen raznih dobrin pri izračunanju indeksnih številk, ki naj kažejo *draginjo*. Z ozirom na to predlaga nemški nacionalni ekonom Fr. Wieser, naj se vzamejo za razne sloje prebivalstva predmeti v množinah, ki jih ugotavlja za konsum teh slojev konsumna («budžetna») statistika. Richard Calwer pa je vzel za podlago svojih «Reichsindexziffern», koliko stane prehrana družine iz dveh odraslih in dveh otrok. Izkazalo se je, da je cena take racije na teden v času vojne in po njej rastla na Nemškem tako-le (cene se nanašajo na mesec december):

1913.	100,0,	1917.	219,6,
1914.	112,5,	1918.	247,1,
1915.	154,1,	1919.	449,4.
1916.	208,6,		

Pripomnimo pri tem, da je za določanje tega, koliko «stane življenje», bolje jemati cene v trgovini na drobno. Za določanje splošne

kupovne moči denarja pa je bolje, da se vzamejo cene v trgovini na debelo, ker so te cene manj slučajne in pravilneje izražajo premene v blagovnih cenah in v vrednosti denarja.

Pri izračunavanju splošne indeksne številke za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev bi bilo treba postopati tako-le:

Treba je vzeti neveliko število najpomembnejših gospodarskih dobrin, ki predstavljajo važnejše predmete produkcije, trgovine in konsumcije, n. pr. te-le predmete:

1.) pšenica, ječmen, koruza, oves,	5.) bombaž, volna, konopna volna,
pšenična moka;	bombaževa tkanina;
2.) domače živali, meso, mast,	6.) premog, drva;
jajca;	7.) les;
3.) sladkor, kava, vino, namizno	8.) železo, jeklo, baker;
olje;	9.) petrolej.
4.) usnje;	

Važno je, da se vpošteva tudi povprečna cena tipičnega preprostega stanovanja (dve ali tri sobe s kuhinjo).

Za vsakega gori navedenih predmetov je treba notirati njegovo ceno v vseh važnejših trgovinskih središčih Jugoslavije (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Subotica, Sarajevo itd.) enkrat na teden in iz teh tedenskih cen izvajati povprečno mesečno ceno. Potrebne podatke bi mogle zbirati trgovske zbornice, druge lokalne gospodarske organizacije in lokalni organi ministrstva za trgovino in industrijo. Nato je treba vzeti cene prvega meseca za 100, izračunati za vsak nastopni mesec relativno višino cene vsakega predmeta in, vzemši aritmetično sredino vseh posameznih indeksnih števil, izračunati za vsak mesec splošno indeksno številko. Za glavne cilje zadostujejo take aritmetične ne-tehtane splošne indeksne številke.

Po preteku prvega leta je treba izračunati povprečne letne cene, vzeti te cene za 100 in na tej podlagi računati nadaljnje mesečne in letne indeksne številke. Šele pozneje bomo mogli vzeti za 100 povprečne cene za nekoliko let. Za vsako geografično središče je treba računati posebno indeksno številko. Iz vseh takšnih lokalnih in indeksnih števil, da je treba izvajati splošno indeksno številko za vso državo. Izračunavanje takih indeksnih števil in njihova publikacija je naloga ministrstva za trgovino in industrijo.

Na ta način zbrani statistični podatki o cenah in iz njih izvajane indeksne številke so velikega znanstvenega in praktičnega pomena.

Z znanstvenega stališča so indeksne številke važne, ker razširjajo naše spoznavanje gospodarskega življenja. Če se indeksne številke primerjajo s podatki o količini izdanega papirnatega denarja, o njegovem tečaju, o produkciji in konsumciji različnih predmetov, o njihovem izvozu in uvozu ter o cenah delavskih rok in o cenah različnega blaga na svetovnem trgu, potem nastaja možnost, da se proučuje odvisnost blagovnih cen od drugih pojavov gospodarskega življenja.

Še bolj občutljiv je praktični pomen indeksnih števil.

Za praktične delavce na polju kmetijstva, industrije in trgovine podajajo indeksne številke jasno in vidno sliko, ki kaže smer, v kateri se gibljejo cene posameznih gospodarskih dobrin in splošni nivo blagovnih cen. Publicirane za vseobče poznanje, morejo indeksne številke služiti kot važna navodila za praktično delavnost, če ne zakasneva državna oblast s publikacijo indeksnih številke (angleški časopis «The Economist» priobčuje n. pr. index number konca maja leta 1921. že v svoji številki, ki je izšla dne 4. junija t. l.).

Za socialno politiko in posebno za mezdno politiko ugotavljajo splošne indeksne številke, kako se izpreminja «življenska draginja» in podajajo utemeljeno izhodišče za reševanje različnih vprašanj o izpreminjanju mezde. Če se bodo vzporedno z izračunanjem indeksnih številke zbirali statistični podatki o mezdah, bomo mogli izračunati realno mezdo in soditi o izpremembah v realnem gmotnem položaju delavskega stanu. Organizacija budžetne statistike bo pripomogla, da se to izračunavanje realne mezde postavi na pravičen znanstveni temelj.

Slednjič poda primerjanje blagovnih cen v različnih pokrajinah Jugoslavije geografično sliko cen in pokaže relativno draginjo v posameznih pokrajinah. To omogoči pravilno reševanje takih vprašanj, kakor n. pr. vprašanje o pravični višini draginjskih doklad v različnih krajih države. Te doklade se bodo tedaj odmerjale ne na podlagi samovoljnih subjektivnih mnenj o relativni draginji v tem ali drugem mestu, temveč na podlagi objektivnih podatkov o dejanski kupni moči denarja v vsakem mestu.

Taki so različni praktični cilji, zaradi katerih je važno, da se brez odloga organizira statistika cen in izračunavanje indeksnih številke.

JOŽA BOHINJEC:

Problemi socialnega zavarovanja.

Socialno zavarovanje in socializacija sta danes najvažnejša, a obenem najbolj komplicirana problema, katere mora narodnogospodarska in socialna politika rešiti po temeljitem in vsestranskem preudarku. Socialne in gospodarske reforme, ki naj svet pripravljajo k novemu družabnemu redu, morajo v resnici dvigniti splošni socialni položaj in gospodarski dobrobit najširših slojev, ako nočejo v narodovem gospodarstvu pomeniti samo nekak krasen spomenik, katerega z ogromnimi stroški vzdržujemo samo v — božajoče pomirjenje ljudstva, katero je spomenik hotelo imeti. V te težavne probleme ne sme en del naroda gledati, kakor v obljubljeni deželci, a drugi zopet kakor v bližajočo se povodenj. Pri reševanju teh problemov ne sme nastati kriza, ki bi se označevala z *bojem dveh nasprotujočih se interesov*. Ti problemi se morajo rešiti *ne politično*, pač pa znanstveno na splošno priznanih narodnogospodarskih načelih. Delavec si mora priti na jasno, da se socialno zavarovanje, ki je bilo prvotno samo njegova gospo-

darska a tudi politična zahteva, ne ustvarja *samo* radi njega, da bi se njemu nekaj pridalo, kar bi se moralo drugemu v *splošno* škodo vzeti; delodajalec pa si mora zopet biti svest, da ta socialna zahteva ni naperjena proti njemu, da sploh ni naperjena proti nikomur, ampak, da je to — naravna narodnogospodarska potreba, ki hoče k preobrazitvi človeške družbe in njenega polomljenega gospodarstva povabiti vse, ki pa hoče sodelovanje tudi vsem *omogočiti*. Vojni socialni in gospodarski problemi niso milost usode za politično ojačenje te ali one stranke. One so božji dar v odrešenje vsega človeštva.

Nujno potrebno je, da poklicani činitelji izzovejo pri nas živahnejši interes za ta vprašanja in tako preprečijo, da bi se te zahteve zaznamovale kot izključno politične zahteve. Politična modrost takozvanih meščanskih in tudi agrarnih političnih strank zahteva, da z vso odločnostjo ugriznejo v ta jabolka.

Socialno zavarovanje obsega glavne panoge: bolniško, invalidno in starostno zavarovanje. Bolezen, invaliditeta in starost, to so najvažnejše ožine, v katerih mora biti človek dobro in trdo pripravljen (gospodarsko), da ne podleže. Bolezen je najbolj usiljivo zlo. Zraven pride še čisto nepričakovano. Razumljivo je, da si je človek v svojem gospodarskem boju ustvaril najprvo zavarovanje za slučaj bolezni (in nezgode), v kateri mu odpade njegov normalni zaslužek in za katerega zahteva drugi ekvivalent: bolnišnico in zdravila. Človekova gospodarska pozicija je v bolezni oslabiljena, denar in gospodarske dobrine dobe vsled zvišanih potreb višjo vrednost, potrebe se razširijo, sredstva za njih zadovoljitev pa ostanejo ista, oziroma se zmanjšajo za stalni dnevni zaslužek. Ta narodnogospodarska funkcija bolezni v gospodarstvu človekovem ima za posledico, da se bolniško zavarovanje ni omejilo samo na čistega mezdnega delavca, ki je zaslужil toliko, kolikor je dnevno za svoje življenje potreboval, ampak da se je razširilo tudi na «premožnejše» kategorije, t. j. na one, ki imajo tako mezdo ali plačo, ki dopušča (pri dobrem gospodarstvu) prebitek nad dnevno potrebo, t. j. ki dopušča prihranke. Prihranke pa človek zbira, da bi jih pozneje koristnejše v svoj blagodejni užitek porabil po svojem *prostem* preudarku. Ako mora te prihranke uporabiti (prisiljen) v bolezni, so prihranki izgubili svojo pravo gospodarsko funkcijo, človekova moralna sila, da bi hranil, je ogoljufana in ostavljena. In zato je socialno pravično, da so za slučaj bolezni zavarovani tudi oni, ki imajo možnost prihrankov. Katera višina mezde (plače) naj bo gornja meja zavarovanja, odloča splošno stanje cen. Značaj prihrankov ima tudi zakonito ali pogodbeno pro futuro določena plača ali mezda, katero bolnik dobiva od svojega delodajalca krajši ali daljši čas tudi v bolezni. Zavarovanje uradnikov in vseh stalnih nameščencev je toraj utemeljeno do gotove višine plače, t. j. do one višine, kjer se ni bati, da bi v bolezni nastale zvišane potrebe konsumirale vse prihranjene ali zagotovljene (v zakonu, pogodbi) denarne enote. Iz tega razloga tudi n. pr. ni gospodarsko utemeljeno družinsko bolniško zavarovanje *paušalno, splošno* (brez ozira n. pr. na število zavarovanju podvrženih članov, omejiti na *splošno* enotnoveljavno

gornjo mejo mezde ali plače. Ali pa mora biti ta gornja meja potegnena visoko čez normalno, da gospodarsko pravilno obseže vse diferencirane slučaje. Tu pa bi bila v nevarnosti socialna pravičnost.

V dobi privatno-kapitalističnega družabnega reda, v katerem ima delo značaj blaga, kateremu se prisodi in dá cena po principih užitenosti in koristi, ki jo ima podjetnik od dela, v času, dokler se meza prišteva k produkcijskim stroškom, katere se trudi po dobičku hrepeneči podjetnik vedno znižati in jo v slučaju bolezni — ker je delo blago izostalo — tudi odtegne, v tem času je neobhodna gospodarska potreba samoohrane vseh nesamostojno produktivno delavnih (ročno ali duševno), da so zavarovani za slučaj bolezni, za oni čas, ko s svojim blagom (delom) ne morejo več na trg, ko je nastopila zanje individualna brezposelnost (contr. socialna brezposelnost v času gospodarskih kriz). Zavarovani morajo biti vsi, brez razlike na starost, spol in *kraj in način* zaposlenja, katerim bi bolezen mogla razmazati zdravo razmerje med dohodki in potrebami. *Torej predvsem tudi uradniki.*

Isto gospodarsko krizo kakor pri mezdnem delavcu in uradniku povzroči bolezen tudi pri t. zv. samostojno pridobitno delavnih osebah: pri malih obrtnikih, malih trgovcih in malih poljedelcih. Gospodarski položaj teh slojev se v bistvu ne razlikuje od onega mezdnih delavcev, čeprav imajo prvi samostojno posestvo ali nepremičnine (delavnico, stroje). Te osebe svoje življenje, svoje potrebe in način zadovoljevanja teh potreb urejujejo ne po eventualnem *premoženju*, pač pa po *dohodkih*. *Njih kupna možnost je odvisna glavno od dohodkov.* V bolezni ti dohodki izostanejo ali pa se znatno (za ceno njih *lastnega* dela) zmanjšajo. Učinek zakona o krajni vrednosti (Grenznutzen) njih denarnih enot je pri teh osebah v bolezni isti, kakor pri nesamostojno pridobitno delavnih osebah. Te osebe so v slučaju bolezni izpostavljene prav isti gospodarski eksistenčni pogubi in skrb države mora biti, pritegniti tudi te kategorije zavarovanju.

V vseh evropskih državah, s par izjemami (Francija, Anglija), je za mezдне delavce uvedeno *prisilno zavarovanje*. V psihičnem razpoloženju preprostega človeka je utemeljena trditev, da *prostovoljno* zavarovanje nima uspeha. Človek je v svojem bistvu optimist in — indolent, dokler je nevarnost samo *mogoča*. Treba je pritiska onega faktorja, ki je poklican odvracati preteče nevarnosti, t. j. države. Države so to svojo dolžnost spoznale in so večinoma uvedle prisilno zavarovanje. Ali ne veljajo za male obrtnike in zemljedelce isti razlogi? Splošna inteligenca teh kategorij ni tako močna, da bi v svojem gospodarskem udejstvanju podrla oni močni psihologični optimizem in da bi mali obrtnik prostovoljno skrbel za nekaj, kar še ni in kar ni gotovo, da sploh pride. Mali dohodki na eni strani, na drugi strani pa narodnogospodarska resnica, da vsak skuša dohodke nalagati tja in tako, da jih bode enkrat uporabil *prostovoljno* po svojem lastnem preudarku, to onemogočuje prostovoljno zavarovanje. Ta psihologični moment v gospodarskem udejstvanju malega človeka mora potlačiti država in *uvesti tudi tu obligatorično zavarovanje*, ako v resnici hoče

malega človeka braniti v krizah življenja. Iz delavskega zavarovanja se je razširilo splošno socialno zavarovanje, ki naj obsega vse široke narodne vrste in ki naj bodi splošno narodno zavarovanje. Narodno-gospodarska načela, katerih se v privatno-kapitalističnem redu v konkurenčnem boju poslužuje privatni velepodjetnik, ta načela je treba aplicirati na konkurenčni boj narodov: zagotoviti mu obstoj tudi v življenjskih krizah. Socialno zavarovanje je eminentne narodne važnosti, to ni politikum, to je državno, narodno gospodarstvo. In ker to zavarovanje uvajajo v najširšem obsegu vse države, konkurenčna zmožnost naše industrije in podjetij nikakor ni zmanjšana, zmanjšana bi bila v nasprotnem slučaju, ako bi se branili široki uvedbi socialnega zavarovanja.

Isti gospodarski razlogi, ki so merodajni za obseg bolniškega zavarovanja, so odločilni tudi za starostno in invalidno zavarovanje. Starostno in invalidno zavarovanje ima *obsegati isti krog* zavarovancev, kakor bolniško. Saj ta zavarovanja imajo namen gospodarsko zasigurati delavca, uradnika, obrtnika in poljedelca v njegovi *trajni bolezni*: v starosti in invaliditeti. Starost in invaliditeta pomenita *trajno* rušenje fizičnega ali duševnega zdravja človeka, navadna bolezen pa samo *začasno*. V današnji zakonodaji tiči nesoglasje, oziroma nedoslednost: starostno in invalidno zavarovanje je pri uradnikih, državnih in zasebnih, izvedeno, bolniško pa ne, saj ne v enakem obsegu. Pokojninsko, t. j. invalidno in starostno zavarovanje je praktično najtežje izvedljivo. V malo državah je izvedeno. Pri teh panogah zavarovanja so prispevki veliko višji in treba jih je plačevati celo življenje; v teku te dobe morejo nastati okolnosti, ki plačevanje prispevkov onemogočijo; starostna meja, pri kateri začne starostna renta, mora biti potegnjena zelo visoko, tako, da je večina delavcev navadno ne doživijo; pri invalidnem zavarovanju je težavno znanstveno jasno določiti pojem invaliditete; konečno je silno težavno doseči zdrav finančni efekt, da bi bila renta v resnici tako visoka, da bi zadostovala vsem zvišanim potrebam starosti ali invaliditete.

V tej zvezi naj omenim še zavarovanje materinstva. Jasno je, da mati v višji stopnji nosečnosti potrebuje posebno obrano, ako hoče, da bo otrok zdrav in močan. V varovanju materinstva varujemo bodočo narodovo generacijo. Že od nekdanj so države temu zavarovanju posvečale pozornost in so zlasti prepovedovale nočno delo in delo gotovi čas pred in po porodu. V poznejših bolniških zakonih so države priznale materam večje ali manjše denarne podpore in zdravniško pomoč. Prvotno so bile teh pomoči deležne samo mezdne delavke, ki so bile podvržene bolniškemu zavarovanju, z družinskim zavarovanjem se je materinsko varstvo razširilo na žene in člane delavčeve družine. To varstvo in podpora pa nikakor ne odgovarja važnosti materinstva. Prvič teh podpor niso deležne vse matere, ki bi podporo v resnici potrebovale, drugič pa so podpore mnogo prenizke. Iz teh razlogov so nastale v vseh kulturnejših državah zasebne humane institucije, ki so do svojih močeh organizirale varstvo mater in širile idejo *samostojnega*

materinskega zavarovanja, ki bi obsegalo vse žene, katerih gospodarska pozicija ne jamči za absolutno varnost otrokovega zdravja in razvoja. Posebni zakon pa je dosedaj izdala samo Francija (l. 1913., zakon o podporah nosečim ženam in materam), ki pa ni popoln in ki izvršitev prepušča *privatnim institucijam*, ki uživajo državno ali občinsko podporo. — Materinsko varstvo se more dobro včlaniti v bolniško zavarovanje in bi bilo postavljanje samostojnega zakona in ustanavljanje samostojne institucije za izvajanje materinskega zavarovanja iz finančnih in upravnih razlogov nepriporočljivo. Zakon o bolniškem zavarovanju mora obsegati vse žene, katerih socialna pozicija in gospodarske razmere bi v slučaju nosečnosti in poroda mogle ogroziti materino in otrokovo zdravje in razvoj. Stremeti moramo za idealom, da žena dobi v slučaju poroda ne skromno milost, ampak popolno maksimalno podporo, ki absolutno zajamči odstranitev nevarnosti v krizi matere in otroka. Pridobitno delavne mezdne žene morajo dobiti poleg brezplačne zdravniške pomoči, svoj *polni zaslužek* zvišan za vsoto, ki je potrebna za kritje v slučaju poroda nastalih izrednih potreb. Ta ideal, kjer je bolnišnica enaka delavčevemu zaslužku, moramo splošno podpirati. V tendencah modernih zakonov pa opazamo, kjer se štatutarno pri dolgotrajnejši bolezni bolnišnica procentualno zvišuje. V dosego tega cilja pa je pred vsem potrebna popolna notranja preureditev zavarovancev, dvigniti moramo solidarnost delavstva, povzdigniti njih moralno silo, da ne bo indolentno iz umazanih egoističnih motivov izkoriščalo zavarovalno-socialne inštitucije. V tem oziru so izkušnje bridke, zelo žalostno izpričevalo o solidarnosti zavarovancev. Stotisoče poberejo simulanti in ti stotisoči kron so popolnoma negospodarsko naloženi — zraven pa trume potrebnih radi slabih financ čakajo na zavarovanje. Zdravniki, kot vzgojitelji ljudstva, imajo v tem oziru važno in pretežno nalogo. Toda te naloge se je treba z vso resnostjo lotiti. Brez globlje vzgoje delavstva so vse socialne reforme, zlasti socializacija in socialno zavarovanje, nemogoče, ker te reforme imajo za podlago skrajno *poštenost* in *vestnost*, oster smisel za celoto. *Globoke, trajne reforme so brez reforme sodobnega človeka nemogoče. Pri temelju moramo začeti!* In ta temelj je delavčeva duša. V tej duši leži napredek in uspeh socializma.

Delavski sloji morajo biti vzgojeni do prepričanja, da morajo vse socialne reforme biti provedene na gospodarskih principih in ne na strankarsko-političnih. Predno zahrepenimo po mednarodni delavski in socialni solidarnosti, moramo najprvo biti solidarni med sabo: zavarovanec ne sme biti zavarovancu volk, opustiti mora misel, kako bi imel iz vseh delavskih institucij in socialnih naprav koristi le posameznik. Do vseh konsekvenc izvedena poštenost nam more zajamčiti uspešno izvedbo socialnega zavarovanja, — ker to stane *milijarde*. V točki vzgoje delavstva za pravo umevanje socialnega zavarovanja vidim poklicno dolžnost obstoječih naših socialno-zavarovalnih zavodov. V drugih državah prirejajo ankete in skušajo z vsemi mogočimi sredstvi zainteresirati gospodarsko šibkejšje sloje za sodobna socialna vprašanja in se trudijo v težke probleme tudi na strani delavstva posvetiti z

močno lučjo in dati delavstvu moralno silo, tehnično in trgovsko naobrazbo. Vsi socialistični voditelji — nedemagogi so si na jasnem, da je brez temeljite izobrazbe bodočih nosilcev družabnega reda, vsaka trajna in splošno koristna reorganizacija sodobnega družabnega reda nemogoča, da je sploh nemogoča vsaka uspešna socialna reforma. — Dolžnost naše socialne uprave je, da najprvo izvežba primerno število dobrega uradništva, ki bo imelo pravo razumevanje za socialno-politična vprašanja, ki v socialnih institucijah ne bo iskalo samo svojega kruha. Češkoslovaška republika, oziroma socialno zavarovalni zavodi so priredili za uradništvo nebroj kurzov, kjer so skušali izpopolniti teoretično in praktično znanje uradništva, ki naj sedaj to znanje zanese med delavstvo z govorjeno in pisano besedo. Ta stvar tvori v naši domovini žalostno poglavje. V Nemčiji imajo univerze in tehnike posebne stolice za ta prevažna vprašanja, pri nas pa so naredili iz socialno-političnih zavodov sinekure. — Tudi to je problem, in sicer še zelo težak problem socialnega zavarovanja. Angleški gildsocializem se trudi vse probleme današnje dobe rešiti s preobrazitvijo današnjih ljudi in njih duš. Socialističnim delavcem in voditeljem hoče dati več vsebine in manj — legitimacij in na ta način doseči odstranitev izkoriščanja delavcev od delodajalcev in — od delavcev in njih voditeljev. S popolnostjo in pripravljenostjo duš je že dan nov družabni red brez revolucije.

To npravstveno duševno stran se mi je zdelo potrebno poudariti, ker le v *oduševljenem socializmu vidim pravi socializem*, ki bo sposoben rešiti tudi probleme socialnega zavarovanja v korist narodo.

Ko smo si na jasnem o krogu zavarovancev, se je treba takoj dotakniti organizacije socialnega zavarovanja. — Splošno je opaziti centralistične tendence. Ustvarjajo se popolnoma samostojne od države zelo malo odvisne stopnje socialno-zavarovalne uprave; ustvarjajo se avtonomni socialno-zavarovalni zavodi in *oblasti* s popolnoma samostojno jurisdikcijo. Tam, kjer socialno zavarovanje ni podržavljeno, se praktična izpeljava prepušča delavcem in v manjši meri tudi delodajalcem. Vedno močnejše je stremljenje po popolni osamosvojitvi, po popolni odstranitvi delodajalcev, državne kontrole in odvisnosti v inštančni črti od državnih oblasti. Ta tendenca ima svoje pojasnilo na eni strani v dejstvu, da države s svojimi birokratično-absolutističnimi mentalitetami niso kazale pravega umevanja za socialno zavarovanje, na drugi strani pa v dejstvu, da je delavstvo socialno zavarovanje smatralo kot specifično svojo zahtevo, kot točko, ki je zapisana v programu njih *razrednega* boja. Socialno zavarovanje brezdvomno tvori važno orožje in moč v boju, ki naj bo po delavčevi vzgoji skrajno razreden, naperjen nekompromisno proti vsem, kar ni ž njimi. In zato je hotelo delavstvo imeti socialno zavarovanje vedno v svoji oblasti; od države in delodajalcev je zahtevalo le denarne prispevke, kontrolo in soupravo pa jim je odrekalo. In tako so socialno-zavarovalni zavodi do danes ohranili značaj važne utrdbe političnih strank. V teh zavodih so našle stranke važno gospodarsko in — moralno opirališče in povsem razumljivo je, da delavstvo izključuje od

mize vsakega, ki ni politični somišljenik. Organizacija socialno-zavarovalnih zavodov je postala politično-gospodarska organizacija v organizacijskem in bojnem sistemu strank. To bo težko izpremeniti, ker ta način organizacije je že tako uživiljen, da mislimo, da mora tako biti. Tudi če bi se moglo suho in jasno dokazati, da je poddržavljeno socialno zavarovanje bolj gospodarsko in za delavstvo koristnejše, bi ne bil poskus odvzeti zavodom avtonomijo in jim dati državno upravo, politično moder, ker delavstvu odvzemati njegovo moč in vpliv nanj učinkuje revolucionarnejše, kakor pa odrekati mu izpolnitev še ne doseženih zahtev.

Ker pa je socialno zavarovanje izstopilo iz kroga specifično delavčevih interesov in je poseglo tudi v interese drugih razredov, bo morala država pri organizaciji najti pota in sredstva, da prepreči majorizacijo enega razreda nad drugim, da ublaži politične bojne tendence. V tem je jedro celega organizatoričnega vprašanja. — Omejimo se samo na bolniško zavarovanje, ki bo v sistemu socialnega zavarovanja tvorilo podlago, v katero bodo včlanjene vse ostale panoge zavarovanja. Socialno zavarovanje more biti finančno uspešno le pri velikem krogu zavarovancev, ki bi bili vsi zavarovani pri enem in istem nosilcu zavarovanja. — Historični razvoj socialnega zavarovanja, politične tendence strank, pa so zakrivali, da pri nobeni panogi zavarovanja ni izvedena popolna unifikacija. Deloma so države — po vplivu političnih strank — ustvarjale za posamezne kategorije posebne zakone, deloma pa pripuščale posebno, ločeno organizacijo. Po vojni se je v vseh državah pokazala težnja unificirati socialno, zlasti bolniško zavarovanje. Ta težnja pa se razblinja ob odporu političnih strank in nesolidarnih zavarovancev. Tako imamo danes dejstvo, da niti delavstvo samo ni posebno naklonjeno unifikaciji zavarovanja. Zlasti večja industrijska podjetja, ki so imela lastne bolniške blagajne in ki so v mnogih slučajih izborno organizirala skrb za podpore in zdravljenje svojih obolelih delavcev, najdejo v antipatiji delavcev do unificiranih blagajen močno oporo pri svojem stremljenju obdržati v lastnih rokah bolniške blagajne (obratne). Privatno uradništvo, ki je bilo v Avstriji pokojninsko samostojno (čeprav dostikrat ločeno po strokah) a bolniško skupno z industrijskim delavstvom zavarovano, teži danes po osamosvojitvi tudi v bolniškem zavarovanju. Vzrok tiči v tem, da je privatno uradništvo navadno v drugo politično smer orijentirano, kakor delavstvo in ker se boji, da v unificiranem nosilcu zavarovanja ne bodo zadostno varovani njih interesi; trdi, da delavstvo pri svoji nižji inteligenci s simulacijo izkorišča blagajniške denarje — in zavode izrablja proti političnim težnjam uradništva. Češko privatno uradništvo se je na svojem velikem zborovanju sredi maja t. l. izreklo za osamosvojitvev socialnega zavarovanja. — Če rudarji in železničarji n. pr. poudarjajo svoje posebne interese in zahtevajo samostojno zavarovanje, zakaj bi tega ne moglo poudarjati uradništvo. Unificirano socialno zavarovanje bo skoro nemogoče radi nesolidarnosti zavarovancev samih, ker se vsaka kategorija boji majorizacije in politične zlorabe. Kakor je socializacija danes skoro onemogočena — radi neenot-

nosti delavcev samih, ki se celo strokovno organizira po politični pripadnosti, poklicu itd., tako je tudi v nevarnosti enotno socialno zavarovanje. Edina rešitev je v *depolitizaciji* socialno-zavarovalnih institucij in v *vzgoji* duševnih in ročnih delavcev. *To je jedro vseh trajnih in uspešnih socialnih reform.* Resnejše stranke v tujih državah temu jedru posvečajo vso pažnjo in trud. Prišle so do prepričanja, da so politični «ključi» delavstvu silno nevarni. V Angliji se na tem spoznanju v novejšem času močno razvija tzv. gildsocializem, ki hoče vse delavstvo organizirati po zaposlenju v industrijah in ne po poklicu, kvalifikaciji ali po političnih programih. Tako organizirano delavstvo da more edino izvesti socializacijo. To misel je neobhodno potrebno izvesti tudi pri organizaciji socialnega zavarovanja na ta način, da se izključi vsak političen vpliv. Edino pod tem pogojem je mogoča koristna in trajna unifikacija socialnega zavarovanja. Brezposelno zavarovanje po gentskem sistemu, ki sloni na strokovnih organizacijah, bo gotovo pospešilo depolitizacijo strokovnih organizacij in take strokovne organizacije naj prevzamejo vodstvo avtonomnih nosilcev socialnega zavarovanja. Volitve organov socialnega zavarovanja po političnih programih morajo nadomestiti volitve po nepolitičnih strokovnih organizacijah. Delodajalci se bodo odrekli pariteti, ko bodo videli, da se njih prispevkov ne izrablja v politične svrhe. *Ideal popolne avtonomije zavarovanca bo dosežen in pot k unifikaciji socialnega zavarovanja bo uglajena.*

Kakor je popolno materielno, ne samo formalno stapljanje zavarovanja nesamostojno pridobitno delavnih mogoče in izvedljivo, tako je nemogoče z zavarovanjem nesamostojnih združiti zavarovanje samostojno pridobitno delavnih malih obrtnikov, trgovcev in poljedelcev. Zavarovanje obeh teh kategorij je nemogoče izvesti z enotnim zakonom, ne meritorično in ne organizatorično. Kategorija samostojnih mora stremeti za lastnim invalidnim in starostnim zavarovanjem. Samostojna rešitev tega vprašanja omogoča vpoštevanje posebnih zahtev teh zavarovancev, kakor so zlasti premije in rente. Delavcu je več ležeče na invalidnem kakor na starostnem zavarovanju, dočim ima za samostojne starostno zavarovanje večjo važnost. Pri delavcih je riziko mnogo večji in to ima vpliv na višino premij. Tudi je samostojne nemogoče strogo natančno uvrstiti v «mezдне» razrede in radi tega je tudi nemogoča točna, pravična določitev premij. Cel sistem zavarovanja samostojnih, ako se hoče prilagoditi njih gospodarskim zahtevam mora biti silno prožen, kar pri zavarovanju nesamostojnih radi njih enakih gospodarskih prilik ni potrebno in se more tehnično v zakonu objeti široke vrste in razne slučaje.

Pokojninsko zavarovanje je radi visokih premij z delavskim starostnim in invalidnim zavarovanjem skoro nezdržljivo. Češki soc. demokratični tozadevni zakonski načrt to radevolje prizna. Nujna posledica tega pa je tudi, da se loči od delavskega bolniškega zavarovanja bolniško zavarovanje onih, ki so in bodo pokojninsko zavarovani. *Ideal nam mora biti strniti v eno organsko celoto bolniško, invalidno in starostno zavarovanje.* Pokojninsko zavarovanje je invalidno zavaro-

vanje in invaliditeta ni nič drugega kakor stabilizirana bolezen. In ako je pokojninsko zavarovanje nezdržljivo z delavskim invalidnim zavarovanjem, ako so sekundarni stadiji nezdržljivi, morajo biti nezdržljivi tudi primerni. Zavarovanje za slučaj stabilizirane bolezni privatnega nameščenca je nezdržljivo z zavarovanjem za slučaj stabiliziranja bolezni delavca — torej so nezdržljiva tudi zavarovanja za slučaj prvega obolenja. Drugače ni med bolniškim in invalidnim (pokojninskim) zavarovanjem nobene organske zveze. Te zveze sicer ne pozna nemška zakonodaja, tudi avstrijska je ni poznala, toda mi jo moramo doseči kakor jo imajo v Angliji in Belgiji. Ločitev obeh panog zahteva posebno definicijo invaliditete; in ta ni lahka. Ločitev komplicira rentno postopanje — in je delavcu tudi nerazumljiva. Invalidno zavarovanje mora slediti neposredno bolniškemu zavarovanju. Komur je ustavljena po preteku zakonito določene dobe bolnišnica in zdravljenje in ta še ni zdrav, mu morajo biti *takoj iz naslova pokojninskega (invalidnega) zavarovanja* priznane daljše dajatve (zlasti zdravniška pomoč in renta) do popolne ozdravitve ali do smrti ali do nastopa starostnega zavarovanja. Taka organska spojitve bolniškega zavarovanja z invalidnim in starostnim omogoča tudi najvišjo izpolnitev zdravniške pomoči v prvih mesecih bolezni, omogoča *preventivno invalidno zavarovanje* z najmodernejšimi zdravniškimi pripomočki.

Od leta 1889. je obstojalo v Avstriji tudi še nezgodno zavarovanje. V bistvu je nezgoda bolezen ali invaliditeta in samostojno nezgodno zavarovanje stvarno ni upravičeno, razen ako pomislimo na veliko možnost nezgode, ki človeku vzame delavno moč v letih največje sile. — Ako nas preveč ne moti dolgoletna samostojnost nezgodnega zavarovanja, moramo premišljevat o spojitvi nezgodnega zavarovanja deloma z bolniškim, deloma z invalidnim zavarovanjem. Veličino nevarnosti bi mogli paralizirati s posebnim dodatnim zavarovanjem, ki bi se izražalo v zvišani premiji in renti v *invalidnem zavarovanju*. Včlenjenje nezgodnega zavarovanja v bolniško in invalidno zavarovanje je vredno razmišljanja. Na upravnih stroških bi se prihranilo ogromno. Ako bi se osamosvojilo bolniško zavarovanje uradnikov, zlasti zasebnih, bi bilo premišljevat tudi o včlenjenju pokojninskega zavarovanja v bolniško.

Kar se tiče teritorialne organizacije celotnega zavarovanja je tendenca po centralizaciji iz gospodarskih razlogov upravičljiva in potrebna. Vendar pa mora centralizacija imeti v sebi več vsebine in manj forme in *ne sme ubijati krajevnih iniciativ in onemogočati realiziranje krajevnih potreb*. Ako kje, je ravno pri socialnem zavarovanju potrebna široka upravna decentralizacija, ki ne krade zavarovancem časa in stroškov, katere imajo z večkratnim in dostikrat nepotrebnim potovanjem k nosilec zavarovanja. Seveda pa zdrava upravna decentralizacija zahteva visoko *praktično* naobraženo uradništvo, ki s svojo modro liberalnostjo in hitro razsodnostjo hrani zavarovancem čas in denar in jim ne dela zavarovanje — neprijetno šikaniranje. V uradniku leže dobrote in zlo centralizma in avtonomije

— cele uprave. — Najtežavnejše probleme je rešiti pri brezposelnem zavarovanju. Brezposelnost je socialno zlo, ki se rodi iz gospodarskih kriz; gospodarske krize so pojav fluktujočega in vsaki dan se izpreminjajočega gospodarskega življenja. Narodnogospodarska veda je preslaba, da bi postavila trde, večnoveljavne in gotove zakone, po katerih se ravna življenje. Zavarovanje za slučaj brezposelnosti je zavarovanje za slučaj gospodarskih kriz — *in ker so te nepredvidene v času, obsegu in kraju*, nima brezposelno zavarovanje nobenih statističnih podatkov, ki bi zakonu dali trdo podlago in sigurnost. Najboljše brezposelno zavarovanje bi bila dobra in v vseh prilikah sigurna gospodarska politika, ki bi preprečila težke krize. — Toda brezposelnost se pojavlja celo v normalnih časih in zato so se morale države z vso resnostjo lotiti najtežavnejšega problema socialnega zavarovanja: zavarovanja za slučaj brezposelnosti. Ta problem je rešen v vsaki državi na drug način. *Obligatorno državno* zavarovanje je bilo uvedeno v Angliji z veliko Lloyd Georgovo socialno-zavarovalno reformo leta 1911., in sicer je bilo omejeno na stavbeno obrt v najširšem pomenu besede. Poleg tega država prispeva strokovnim organizacijam, ki podpirajo svoje člane v dneh brezposelnosti. Za časa vojne in po vojni se je krog zavarovancev vedno bolj širil, tako da so danes v Angliji za slučaj brezposelnosti zavarovani vsi delavci nad 16 let, razen poljedelski delavci, služinčad in javni nameščenci in oni, ki imajo višjo plačo kakor letno 250 £. Obligatorično brezposelno zavarovanje je leta 1919. uvedla tudi Italija in leta 1920. nemška Avstrija. Na praktične izkušnje iz teh držav je treba še počakati predno moremo izreči jasno mnenje o *državnem* brezposelnem zavarovanju. Za *obligatorično* brezposelno zavarovanje pa govore isti gospodarski in psihološki razlogi, kakor pri ostalih panogah socialnega zavarovanja. *Prostovoljno* zavarovanje se je razširilo samo po nekaterih mestih Švice (Bern) in Nemčije (Kolin) in je imelo uspeh samo v toliko, v kolikor je sprejelo načelo gentskega sistema. Zavarovani so bili večinoma samo sezijski delavci. — Po raznih večjih industrijskih mestih se je najbolj razširil t. zv. gentski sistem, ki sloni na načelu samopomoči na ta način, da zavarovanje izvajajo strokovne delavske organizacije, katere z gotovimi zneski podpira država ali občina. Zavarovanja so deležni samo člani strokovnih organizacij. To članstvo je do danes še prostovoljno, toraj je tudi brezposelno zavarovanje v tej obliki prostovoljno. Sila in pomen strokovnih organizacij, ki delavstvu nudijo trdo oporo v njih boju, pa je tako velik, da so danes skoro vsi razsodnejši delavci njih člani in se toraj efekt približuje obligatornemu članstvu. Ta način zavarovanja je prvo uvedlo belgijsko mesto Gent. Strokovne organizacije so svoj podporni fond za brezposelne odločile od stavkovega fonda in so se v tej točki podvrgele javni kontroli. Državni prispevek je enak višini podpore, katero izplača brezposelnemu članu njegova strokovna organizacija. Ta sistem oprošča državo vseh skrbi, ji prihrani velike upravne stroške in prepušča celo kontrolo članstva članom samim. V državno brezposelno zavarovanje so sprejele ta sistem Danska in Norveška in v zadnjem času Češkoslovaška. — Ako

se ne posreči *brezposelno zavarovanje organično včleniti v enotni sistem socialnega zavarovanja*, ima gentski sistem toliko vrlin, da je absolutno priporočljiv tudi za naše razmere.

V celem sistemu socialnega zavarovanja tvori *zdravniško vprašanje* problem zase. In ta problem je treba rešiti popolnoma. Treba je ustvariti zdravnike specialiste, poklicno socialno zavarovalne zdravnike, ki bodo vse svoje moči posvečali *izključno* socialnemu *probilitivnemu* delovanju in modernemu učinkovitemu zdravljenju. Brez rešitve tega problema je ves socialno zavarovalni sistem postavljen na pesek.

Socialno zavarovanje je meritorično in organizatorično tako silno težavno, da je pač nujno potrebno, da ga rešujejo vsi poklicani faktorji, da ga reši politični in gospodarski svet, delavske in delodajalske organizacije. Stavba mora biti cela in če se že začne zidati z navadno ministerialno naredbo, mora biti ta naredba vsaj *trajen fundament*, na katerem moremo rešiti vse *probleme* dobro in trajno. Vse politične stranke brez izjeme bi morale v rešitvi tega vprašanja gledati *svoj ponos in svojo čast*.

Pregled.

Politika.

SMERI SOVJETSKEGA RAZVOJA.

V razvoju ruskega komunizma se razločno poznajo tri razdobja v teoriji in taktiki. Prvo razdobje je okrog leta 1917., ko so navdušeni in često zagrizeni boljševiki prevzeli sredi razsula ruske družbe — («bog sam ve, koliko je pri tem sodeloval slepi slučaj», Aldanov, druga frs. izdaja) — ko so torej oni prevzeli vladu v svoje roke in jo razširili v vsem prostranstvu s pomočjo železnice in brzvoja. «Čistemu» boljševizmu je v praksi sledila samovolja, anarhija, kaos, razsulo vsega, postali pa so vidni zametki nekega novega življenja, večinoma eksperimenti, zgrajeni iz gole teorije, često pa tudi državno-socialistične tvorbe iz večletne vojne prakse. To prvo razdobje je temeljilo na verovanju v vsemogočnost dekretov, porojenih iz terorja in izvrševanih s terorjem, v cilju, da se po kratki prehodni dobi v praksi uveljavi povsod prvotna teorija Marxa-Engelsa, izražena v «Manifestu» in prvi knjigi «Kapitala», v «Eland der Philosophie» in v «Heilige Familie». Za diktaturo je veljal pri tem izpopolnjeni vzgled monarhične, vojaške reakcije, ki je med svetovno vojno milijone ljudi proti nji-

hovi volji nagnala v svetovno vojno in jih tiščala vanjo več let ter spravila narode in države ob rob prepada.

Ta diktatorska samovolja je porušila marsikaj, kar je svet smatral za temelj obstanka sodobne družbe. Pričelo je na to drugo razdobje, gradljanska vojna, pobijanje konterrevolucije in pobijanje zunanjih nasprotnikov. Te borbe so preprečile evolucijo in eksperimentiranje. Sovjeti so morali obrniti vso pažnjo na to, da vzdržijo svojo politično diktaturo, da osigurajo produkcijo, v kolikor je neobhodno potrebna za obrambo, glede prehoda v novi, «komunistični državni in družabni red» so se pa morali čimprej na obljube za poznejšo dobo. Ta «bodočnost» bo prinesla svobodo, «neodvisnost dela» (?) in pravično dobrobit za vse. — Ta doba do pričetka «bodočnosti» traja do včeraj in končuje nekako ob sklepu miru s Poljaki ter z zavzetjem armenske republike.

Na to pričtenja spomladi 1921. tretja doba. Sovjeti so se otresli zunanjih sovražnikov in udušili notranje, s sosedi so sklenili vrsto mednarodnih pogodb, in sedaj morajo do dna izmučenemu narodu pokazati, ali in kako jim je mogoče izpolnjevati svoj program sedaj, ko je ponehal vojni in revolucijski metez.

Čim so se pojavile prve praktične naloge, so utihnile tudi obljube o neposrednem komunističnem preosnovanju, ki se jednostavno uvede z vrsto dekretov. Danes govore samo še o socialistični bodočnosti. Tudi Trockega teorije o militariziranju dela in uporabi industrijskih armad so utihnile, dasi so še pred letom dni številna poročila sovjetske vlade pripovedovala prava čudesa o delazmožnosti in uporabnosti takšnih armad. Tudi je umrla nada na skorajšnjo revolucijo na evropskem zapadu... Kako je torej obdržati *takozvano* «komunistično» državo sredi «kapitalistične» okolice? Sovjeti se imajo zahvaliti predvsem Ljenuovi vztrajnosti, da je dal sodobnemu političnemu «komunizmu» Rusije drugo teoretsko vsebinsko smer: «V socializem s postopnim razvojem».

Na zunaj razberemo takšen razvoj iz raznih dogodkov, ki so v kričečem nasprotju z utopijami prve dobe. Sovjeti poskušajo ustvariti novo industrijo in preključujejo «nacionaliziranje», preključujejo industrijski komunizem in dovoljujejo zasebno lastnino. Sovjeti dovoljujejo zasebno lastnino kmetu in dovoljujejo zasebno trgovino s pridelki. Sovjeti dovoljujejo zasebno združno gospodarstvo, oni ponujajo in dajejo inozemskim kapitalistom (n. pr. Vanderlipu) obširne koncesije za eksploatacijo rudnikov, šum. Vsi ti ukrepi pomenijo več, ko prelom s prakso prvega razdobja. Kakor so še začetniški, nepopolni, tako so dovolj pomembni in dovolj *obširni*, da pomenijo popoln prelom med prakso in vso teorijo, bodisi čisto Marxovo, bodisi «avtentično interpretacijo» Ljenuina, Trockega, Buharina itd.

Okrog 20. maja t. l. je rusko službeno časopisje objavilo poslanico Ljenuinovo sovjetskim kavkaškim republikam. Ta poslanica dovoljno osvetljuje sedanjo smer v mišljenju Ljenuinovem:

«Kavkaške sovjetske republike najtopleje pozdravljam in se nadejam, da bo njih ozka zveza ustvarila *vzgleden naroden mir*, kakor ga pod vlado buržuazije nismo poznali in kakršen v kapitalističnem sistemu tudi ni mogoč. Čeprav je pa mir med kavkaškimi delavci in kmeti važna zadeva, je še važnejše, da se sovjetska vlada ohrani in okrepi, ker pomeni *prehod v socia-*

lizem. Njena naloga je težka, ni pa neizvršljiva. Važneje nego vse drugo je, da taktika kavkaških komunistov ne bo slepo osnemala taktike R. S. F. S. R., marveč da išče pota, predpisana po posebnih konkretnih pogojih.»

Na to sledijo ti konkretni pogoji, ki so drugačni nego jih je imela R. S. F. S. R.: 1.) Ententa ne napada več, Kavkaz je proti svojim nasprotnikom celo imel pomoč Moskve. 2.) Kavkaške republike (K. R.) so še bolj kmetiške, nego Rusija sama, ki je bila doslej odrezana od zapada in bo to tudi ostala, *dokler se ne organizira sožitje in lahka in hitra zamenjava blaga s kapitalističnim zapadom*.

Navedba teh razlik zadostuje, da razumemo potrebo *nove taktike*: *Napram majhni buržuaziji, inteligenci in kmetu* je treba več *popustljivosti, previdnosti in koncesij*. *Gospodarsko se je treba okoristiti z zapadom s politiko koncesij in zamenjave produktov, nafte, manganske rude, premoga* itd. Dana je možnost široke politike koncesij in trgovskega zamenjavanja, ki jo je treba voditi trdno, odvažno, spretno in s pogledom v bodočnost, zlasti v svrhu, da se izboljša existenca delavca in kmeta in da se pridobi inteligenca za sodelovanje pri gospodarskem razvoju. Z vsemi silami se razširjajte, izkoriščajte trgovino z Italijo, Ameriko in drugimi državami, ter izrabljajte prirodna bogastva zemlje, zlasti «beli premog», vodne sile. Umetno namakanje je zlasti potrebno za povzdigo kmetijstva in živinoreje.

Za kavkaške republike je potreben počasnejši, previdnejši in bolj sistematičen prehod k socializmu.

Mi smo udarili prvo rano svetovnemu kapitalizmu in se potem branili proti SR. (socialnim revolucionarjem) in menjševikom. Vam to ni več potrebno. Samo izkoriščajte mednarodni položaj zase.

V l. 1921. Evropa in ves svet nista več takšna, kakor 1917.—1918. Zato je Vaša naloga, da ne kopirate naše taktike, marveč da presojate razne pogoje samostojno...

Na tretjem kongresu III. internacionale je Ljenuin zastopal zahtevo po zopetni formalni uvedbi zasebne lastnine. S tem je storjen najvažnejši in končni korak k desavuiranju samega sebe.

Vkljub vsem svarilom zgodovinarjev je treba pokazati iznova na paralelizem v razvoju ruske revolucije XX. stoletja s francosko v XVIII. in angleško v XVII. stoletju. Komunizem ne bo propadel premagan od sovražnikov, marveč vsled svoje idejne in stvarne slabosti, ki je politična moč ne more nadomestiti. Propad se bo vršil polagoma, a neodoljivo. Razvoj dogodkov bo dokazal, da je komunizem ostal utopija, in da je stvarni socializem mogoč in poželjen, ako se izvršuje, ako prihaja v duhu svoje lastne temeljne ideje, namreč liberalizma, ki odklanja vsako diktaturo in ki zahteva formalno svobodo individua za temelj združevanja, kolektivnosti.

Kultura.

† Dr. MILENKO R. VESNIČ.

Bivši prezident francoske republike Pomcaré je pred kratkim z globokim priznanjem pisal o našem prejšnjem poslaniku v Parizu Vesniču. Naglašal je, kako je Vesnič s Pašičem politiko svoje domovine obračal proč od Avstrije in kot diplomat iskal pota, koder smo potem prišli do Kumanova in končno do zmag leta 1918.

Vesnič je pred svojo diplomatsko karijero bil profesor v Beogradu in tudi znanstveno-literarno delaven. Bil je to (pred 25 do 20 leti) čas, ko se je med hrvatsko in srbsko omladino pripravljala misel hrvatsko-srbskega narodnega edinstva, ki je za svoj končni cilj imela ali dobila rušenje avstro-ogrške monarhije.

In Vesnič je imel zveze s to omladino.

Prvi literarni znak idejnega spoznavljanja hrvatsko-srbske omladine v Zagrebu je bil almanah «*Narodna Misao*», ki so jo «za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladino» izdali P. Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura, Svetozar Pribičević ter posvetili «narodu svome hrvatskog i srpskog imena» (Zagreb, 1897).

Omladina se je pri tem obrnila tudi do nekaterih starejših mož. da se ji izrazijo o njeni ideji narodnega edinstva. Odgovorili so ji n. pr. Strossmayer, beogradski metropolit Mihajlo, Ljub. Stojanović, Jovan Ristić, Ava-

kumović, Sundečić, Barčić, Smičiklas, Potočnjak itd., odgovoril je tudi Vesnič.

Njegovo pismo, priobčeno v «*Narodni Misli*» (p. 281 sl.), je pisano posebno toplo ter ga tu skoro celo priobčujem. Vesnič piše (dne 12./24. jan. 1897.): «U koliko je (Vaše pismo) za mene kao vatreng prijatelja iskrenog sporazuma izmedju dva bratska plemena jednog te istog naroda jedna vrlo radosna poslanica, koja našem zajedničkom plemenu nagovešćuje lešše, bolje i srečnije dane, u toliko s druge strane ja u njoj, po svim (!) nam prouđenim slabostima, gledam svjedodžbu i jednog ličnog odlikovanja...»

Ja Vam na (Vaše) pitanje odgovoram kratko, jer mi se čini, da je ono jasno i prosto.

Sporu srpsko-hrvatskom nije koren u razlici karaktera Srba i Hrvata kao što on nije ni u razlici vere, ni u razlici obostranih interesa. Prema tome taj spor nije ni prirodan. On je veštački i zlonamerno unet sa strane, da razrije i uništi jedno bratstvo, u kome su naši narodni neprijatelji gledali za sebe ozbiljnu opasnost u budućnosti. Kao i sve drugo, što je ne prirodno, tako i taj spor mora iščeknuti i odstupiti mesto onome, što logično mora doći i po prirodnim i po božanskim, pa neminovno i po ljudskim zakonima. Ako ništa drugo, ono će prirodni osećaj i nagon za samoodržanjem nagnati srpsko-hrvatsko plemo, da do svesti dodje i da u sporazumu radu traži svoj spas. Za taj trenutak treba pripremati zemljište; razrodjenoj braći valja prokčiti staze, da bez ikakvih prepona polete jedan drugom u zagrljaj...

Vi ste s Vašim odabranim društvom vesnici te bolje srpsko-hrvatske budućnosti; Vi ste Danica, koja će videti i sunčanu svetlost. Vi ste po sto puta srećni, jer ćete s pravom moći reći, da je to u veliko plod Vaših truda i podviga. Mi stariji na žalost nećemo Vas s toga ne manje, i s one strane blagosiljati, gledajući u rajskom veselju zadovoljne: Nemanju i Krešimira, Svetog Savu, Gaja, Karadžića i Preradovića.

Put, kojom grete, trnovit je. Uz to su ga naši dušmani raskovali; — ali bez muke se sablja ne sakova. Stoga se i Vi u zajedničkom bratskom radu

morate naoružati usrdnošču, ljubav-lju k istini, pregalaštvom, požrtvo- vanjem i izdržljivošču. Kad se na tome putu na teškim uzbrdicama uzmorad- nete zaustaviti da odahnete, naslonite se na nas starije; mi ćemo Vas uvek bratski prihvatiti.

U bratskom zagrljaju dakle: *Napred!* Vi vidite, dragi Gospodine, da na Vaš poziv ja ne mislim, već pe- vam. Kad u borbu udjete — a nje će biti — ja ću s Vama i misliti, a kad ustreba i delati.

Na tom polju i za tu misao prima sve zapovesti iskreno odani Vam

Dr. Mil. R. Vesnić.

Kakor vidimo, je Vesnić narodno ujedinjavanje (takrat, ko je bilo v prvih začetkih) pozdravljaj s «psemi- jo» svojega srca, o obenem obljubil, da mu, ko pride čas, ne odreče tudi svojih misli in svojega dela. Vesnić takrat ni upal, da doživi ujedinenje; Srbija je bila še v avstrijskih okovih ex-kralja Milana in njegovega sina Aleksandra in ruski car se je še sestajal s Francem Jožefom na dogo- vore o Balkanu. Prišlo pa je vendarle in Vesnić je bil še v ujedinenji Jugo- slaviji na najvažnejših mestih. Govo- ril je še ouverturo v našo ustavo, a letošnjega Vidovega dne ni več do- živel. Izmed onih mladih mož, ki so ga pred 24 leti poprosili za njegovo mnenje o narodnem jedinstvu, mu je bil sedaj v Jugoslaviji v ministrskem svetu tovariš Svetozar Pribičević.

Z začetkom leta 1898. je ujedinjena omladina na Dunaju začela izdajati beletrističen list «*Mladost*», kjer so sodelovali tudi Slovenci. Med onimi, ki so obljubili sotrudištvo, nahajam poleg Srbov Drag. Ilića, Zmaja Jo- vana Jovanovića, Branislava Nušića itd. tudi *Vesnića*. Vidi se, da je ta- kratna naša mladina visoko cenila i jugoslovansko mišljenje i literarno sprema Vesnićevo.

Da je Vesnić razumel razvoj živ- ljenja in pozdravljaj nove pojave, nam kaže še en literarni pojav. V oni dobi je bila pač najmodernejši srbski književni list «*Zora*» (1896—1901) v Mostaru, ki so ji bili nekaj centrom A. Šantić, Dučić, Svetozar Čorović in Atanazije Šola. Med njenimi sotrudi- niki nahajamo že leta 1899. tudi *Vesnića*. V letniku 1901 je priobčil raz- pravo: «Jedan propali predlog». (Leta 1898. je Vesnić na internacionalnem

kongresu za diplomatsko zgodovino predlagal, naj bi se ustanovila sve- tovnna knjižnica za vse časopise i liste ter protokole parlamentov, a predlog ni bil sprejet.)

Par let pozneje je Vesnić postal poslanik v Parizu ter začel diplomatsko delo, ki ga tako ceni sam Poin- caré. Mladina doma pa je vzporedno doma širila in poglobljala misel uje- dinjevanja ter tako s svoje strani pri- pravljala veliko borbo, ki je trajala od 1914. do 1918. leta.

Dr. Ilešić.

Med revijami.

Bulletin de Statistique et de Légis- lation comparée prinaša v oddelku «Pays divers» statistiko zunanje tr- govine raznih držav v letu 1919. in razne druge statistične pregledne zlasti o davčni moči. Za strokovnjaka za- nimiv je pregled italijanskega izvoza in uvoza. Prva tabela: Italijanski u- voz po kategorijah blaga, v lirah. (Le- ta 1918 16.039.379.517, leta 1920. še 15.870.530.475.) Izvoz znaša leta 1918. 6.344.738.361, l. 1920. pa 7.804.014.484. Največji je uvoz iz Anglije (radi pre- moga), največji je izvoz v Francijo. Iz Avstrije je uvažala Italija l. 1920. za 464.753.660 lir, v njo pa za 443 mi- lioinov 874.767 lir; iz Češke za 184 milijonov 148.160, na Češko pa za 75.156.013. Nas v statistiki ni, iz ne- znanega vzroka. Če že mi še ne vo- dimo statistike, ali je tudi Italijani ne?

Revue de Deux Mondes prinaša za- nimivo pismo iz Beograda (v obeh julijskih številkah).

V *Journal des Économistes*, ki v več člankih poroča o gospodarskem stan- ju, proračunu itd. Združenih držav in tudi Japonske, razpravlja Gerald B. Hurst tudi o povratku k manjšestrki šoli politične ekonomije, po Mineteenth Century. (*Journal des Économistes* je glasilo «Ligue du libre-échange».)

La Réforme sociale poroča o kon- fliktu tendenc v francoskem socializ- mu ter o angleškem rudarskem gi- banju.

La Revue bleue prinaša simpatičen članek o češkem zunanjem ministru dr. Benešu.

Bulletin (Ligue des Sociétés de la Croix-Rouge) poroča: V Rusiji je še veliko število vojnih ujetnikov in be-

guncev raznih narodnosti. Povratek jim doslej ni bil mogoč. V Cirkasiji, na Kavkazu, v Uralu in zapadni Sibiriji je še okrog 8000 ujetnikov. Nad 300.000 poljskih beguncev, nad 150.000 litevskih in zelo veliko število estonskih, lotiških in rumunskih beguncev je še v Rusiji. Vsi so povsem goli. Repatriacija bo delo še več let. O srbskem delu našega naroda pravi Bulletin: Večina izbeglic je dosegla svoj rodni krov, vendar je med bivšimi begunci okroglo 50.000 dece, ki ne ve za svoje starše... Med vsemi evropskimi državami je Srbija izgubila razmeroma največ prebivalstva.. V Jugoslaviji se nahaja sedaj okroglo 31.000 ruskih izbeglic, med njimi 10 odstotkov dece. — O obnovi pri nas pravi Bulletin doslovno: Največji del nekdanje Srbije je med vojno popolnoma porušen. Problem obnove je zato težaven. Treba je vzpostaviti še na stotine vasi in na tisoče hiš. Radi pretrepelega gorja je leta 1920. okrog 35 odstotkov prebivalstva болоvalo na tuberkulozi, pri deci je sedaj 72 odstotkov tuberkuloznih! Dežela silno trpi radi nedostatka moderne sanitarne organizacije, bolnic, klinik, sanatorijev, bolničarskih šol itd. Tudi ni dovolj tehničnih sredstev in potrebnega izkustva, da se narod in mladina pouči o glavnih načelih higijene. Popolnoma je odrekla uspešna podpora bivšim vojnim invalidom, pohabljenecem in nesposobnim. Množica teh vojnih žrtev je v zelo pomilovanja vrednem stanju. Živil je v Jugoslaviji dovolj, toda higienski in socialni pogoji so preveč negotovi, da bi se mogla zagotoviti primerna razdelitev produktov vsem slojem prebivalstva.»

V *The National Review* referira vojvoda Northumberlandski o boljševisizmu v Labour Party.

V *The Contemporary Review* piše Eduard Bernstein o razvoju nemške republike v treh letih; neimenovan o

avstrijski reparacijski komisiji; v «pregledu» ocena novega režima v Rusiji.

The Eastern Europe se zanima za agrarno reformo Jugoslavije (Helen Douglas Irvine). Članek je kratek in resnično informativen za tujca, ker daje kratek pregled, kako je agrarno vprašanje nastalo po razsulu zadrug in odnošajih t. zv. «kmetov».

V *Deutsche Revue* opisuje prof. dr. Otto Münch (Darmstadt) Jugoslavijo. Kjer se opira na znano hanoversko statistiko («Technik und Wirtschaft») je članek pregleden, v ostalem pa po starem vzorcu poln predsodkov ali napačnih sodb, prav kakor da res ne pozna Jugoslavije drugače kakor iz njenega časopisja. Posebno mu je pri srcu globok razkol jugoslovanskih mas zaradi verskega vprašanja.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik nadaljujejo svojo vzorno narodnogospodarsko kroniko, kakršna bi se morala organizirati pri nas bodisi pri ministrstvu trgovine in industrije, bodisi pri posebnih večjih trgovskih korporacijah.

Zeitschrift für Sozialwissenschaft piše o vprašanju komunalizacije in o vprašanju «Kaj je duševno delo?» (Artur Cohen).

V *Der Kampf* razpravlja Max Adler o premenah boljševiszma.

V *Sowjetu* se vprašuje Paul Levi: «Kaj sedaj v Rusiji?» (Spor med ruskimi voditelji.) Valerin Marcu opisuje in opravičuje koncesijsko politiko Ljenimovo.

Slovenski pravnik ima lep pregled Ivana Zolgerja: «Novo meddržavno pravo».

Nova Evropa ima posebno številko, posvečeno našemu tisku. Prav dobra je pregledna statistika hrvatskega in srbskega tiska, glede slovenskega bi se pa bil sestavljalec moral vsaj nekoliko bolj potruditi.